C2.1

TARİHTE TÜRKLER ve ERMENİLER

Ermeni Nüfusu ve Kilisesi
Misyonerlik

TÜRK TARİH KURUMU

8. Cilt

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-1.5. Dizi - Sayı 1[h]

TARİHTE TÜRKLER VE ERMENİLER

Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik

VIII. Cilt

Editörler
Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ
Erciyes Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ
Niğde Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR
Atatürk Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA
Bozok Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu
Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK
Gaziosmanpaşa Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu
Doç. Dr. Recep KARACAKAYA
Medeniyet Üniversitesi & Türk Tarih Kurumu

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA 2014

VI

ABD'li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasında Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İki Ülke Diplomatik İlişkilerine Etkisine Genel Bir Bakış

İsmail KÖSE

Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ismailkosetr@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminden çöküş evresine geçişi tarihçiler tarafından Karlofça Antlaşması ile başlatılır. Karlofça Antlaşması'ndan yaklaşık yüzyıl sonra gerçekleşen Fransız Devrimi ve devrimin yaymış olduğu milliyetçilik akımları Osmanlı azınlıklarını hareket geçiren ve dağılmayı hızlandıran en etkin tarihi gelişmelerden bir tanesi, belgide en önemlisidir. Amerikalı Misyonerler bu şartlar altında, Fransız Devrimi'nden yaklaşık otuz yıl gibi kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarında faaliyete başladılar ve milliyetçilik akımlarının Osmanlı Devleti'nin ücra köşelerine kadar yayılmasında büyük rol oynadılar. Misyonerlerin çalışmaları on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin artık bir arada tutulamayan özellikle Hıristiyan uyruklarının en büyük ayrılıkçı düşünce kaynağı haline geldi ve dağılmayı hızlandırdı.

Aslında yönetim şekli her ne olursa olsun tarih boyunca kurulmuş hiçbir devlet, kendisine karşıt insanların yetişmesine ya da dış müdahale ile vatandaşlarının kendine karşıt hale gelmesine müsaade etmez. Osmanlı Devleti yönetimi ve hukuki yapısı ile Sultan Halifeye bağlı bir İslam Devleti'ydi. Toplum yapısı farklı örf, adet, dil, ırk ve inançta vatandaşlardan oluştuğu için Müslüman olmayan tebaaya kendi inançlarını ve geleneklerini yaşatabilmeleri sağlamak amacıyla geniş özgürlük alanı tanınmıştı. Millet Sistemi olarak bilinen bu uygulama misyonerlerin de etkisi ile daha sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında etkin rol üstlenecektir.[1]

Belirtilen yapı içinde Amerikalı Misyonerlerin faaliyetleri ve kurmuş oldukları teşkilatlar daha önce de söylendiği gibi çok uluslu Osmanlı Devlet yapısının parçalanmasını hızlandırmış hatta hiç hesapta olmayan sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin American Board of Commissioners for Foreign Missions – Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu (ABCFM), Doğu illerinde Alevi Türkler ile Ermeniler arasında ittifak kurarak Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir cephe oluşturmaya özel önem vermiştir. Tehlikeyi zamanında fark eden II. Abdülhamit'in tedbirleri sayesinde bu tertip başarıya ulaşamamıştır.[2] Bu hadise de göstermektedir ki, misyonerlik, misyonerlerin iddia ettiği gibi dinsel bir olgu olmaktan çok, sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomik araçları kullanarak geri kalmış uluslara nüfuz etme aracıydı.[3] Misyonerlerin kurmuş oldukları okullar bu nüfuzun çok hızlı ve etkili bir şekilde yayılmasını sağlamıştır.

Oysa misyonerler her fırsatta Osmanlı idaresine olan sadakatlerinden bahsetmekte idiler fakat bu söylemlerinde hiçbir zaman samimi olmamışlardır. Misyonerlerin faaliyetlerine izin vererek Osmanlı Devleti bilerek ya da bilmeyerek sonunu getirecek, kendine muhalif vatandaşlar yetiştirerek iç depremlerin şiddetini artıracak eylemleri peşinen kabul etmişti. Bu öngörüsüzlük ve akıl tutulmasının bedelini de hem koca imparatorluk hem de arkada kalan Türk nesli ağır bir fatura ile ödedi ve halen ödemeye devam etmektedir. Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için kendi fikirleri doğrultusunda yetiştirdikleri saha elemanlarının asıl amacı Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmaktı ve bu yöndeki çalışmalar halen devam etmektedir.

Amerika Devleti oluşturulurken, kuruluşta Protestanlık ve Püriten Ahlak etkin rol oynamıştı. Avrupa'da inançları, mülkleri ve canları tehdit edilen, Katolik hoşgörüsüzlük dolayısıyla ezilen sınıfları temsil eden Protestanlar kitleler halinde yeni keşfedilen Amerika'ya göç etmişler ve burada zor şartlar altında fakat liberal bir ortamda kendilerine yeni yaşamlar kurmuşlardı. Avrupa'daki Katoliklik aksine Püriten Ahlak, dünya için çalışmayı, sermaye biriktirmeyi, karlı işlere yatırım yapmayı inancın gereği olarak kabul ediyordu. Amerika'daki örgütlenmesini tamamlayan ve güçlenen Protestanlar Katoliklerin Cizvit papazlarının faaliyet göstermekte olduğu misyoner teşkilatlarına benzer misyoner yapıları oluşturmaya başladılar. Başlangıçta amaç diğer din mensupları olan Müslümanları ve Yahudileri Hıristiyanlığa kazandırmaktı.[4]

Osmanlı ülkesine gelen Protestan misyonerler Osmanlı topraklarındaki Müslümanları ve Yahudileri Hıristiyanlaştırmanın hemen hemen imkânsız olduğunu tespit edince, Osmanlı tebaası Hıristiyanları ve Marjinal Türk grupları Protestanlaştırma çalışmalarına ağırlık verdiler.[5] İlk olarak iki büyük azınlık grubu Rumlar ve Ermeniler ele alındı. Rumların da Protestanlaştırılmasının güç olduğu görüldü. Bu esnada Ermeniler ile misyonerlerin ilk teması misyoner rahip Parsons vasıtasıyla 1821 yılında gerçekleşmişti. Daha sonra misyoner Dwight Ermenice öğrendi ve Ermeni tarihi ile ilgili araştırmalar yapmaya başladı. Dwight, Ermeniler için ders kitapları hazırlanması ve okullar açılması gerektiğini düşünüyordu.[6] Bu çalışmalardan sonra misyonerler 1844 yılından sonra dikkatlerini daha kolay protestanlaştırılabilen Ermenilere çevirdiler. Rumlar artık ikinci planda kalmıştı. Bu yönelimde Rufus Anderson'un Anadolu gezileri büyük etkiye sahiptir.[7] Ürünlerini yaklaşık bir asır sonra vermeye başlayacak olan yıkıcı adımlar böylece atılmış oldu.

Müslüman Türklerin Hıristiyanlaştırılma çalışmaları bir süreliğine ertelenmiş olmakla birlikte I. Dünya Savaşına bir yıldan az bir süre kala misyonerler Boston'dan gelen bir emirle Müslüman Türklerin Hıristiyanlaştırılması için çalışmaları yeniden yoğunlaştırmaya karar verdiler. Resmi tepkiden kaçınılarak Hıristiyanlaştırma faaliyeti gizlice yürütülecekti. Bu amaçla, anaokulları, çocuk ve gençlik, kadın ve kız kulüpleri kurularak faaliyetler bunların altında yürütülecek, okuma yazma bilmeyenlerin evine gidilerek propaganda yapılacaktı.[8] Milli Mücadele sonrasındaki gelişmeler bu girişimi sonuçsuz bırakacaktır.

Misyonerlerin çalışmaları ilerleyen yıllarda gayrimüslim cemaatler içinde şikâyetlere neden oldu. 1880'li yıllarda Anadolu'yu gezmiş olan William W. Ramsay, "Türklerin aradan çekilmesi halinde, bölgede yaşamakta olan üç farklı Ermeni grubun birbirinin boğazını keseceğini" kaydetmiştir.[9] Çalışmalarında belirledikleri yöntem, bağnaz Hıristiyan milliyetçisi tutumları ve Müslümanlardan nefret etmelerini göz önüne alarak Amerikalı misyonerlerin Ortaçağ haçlı ruhu ile hareket ettiklerini söylemek abartılı olmayacaktır. Uygur Kocabaşoğlu da "misyonerlerin haçlı zihniyeti ile hareket ettiklerini ve karşılarındaki insanlara buyurgan, idareci bir yaklaşım takındıklarını" kaydetmektedir.[10] Bu çalışmada Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki kışkırtıcı faaliyetleri ve bu faaliyetlerin iki ülke diplomatik ilişkilerine etkileri dönemin Amerikan kamuoyu algısı da dikkate alınarak incelenecektir.

Misyonerlerin Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetlerinin Başlaması

Osmanlı topraklarına ilk ayak basan misyoner 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz *Church of Missionary Society*'ye bağlı bir papazdır.[11] Bu tarihten birkaç yıl sonra Osmanlı topraklarına yerleşen Amerikan misyonerleri zaman içinde arkalarına Amerika'nın askeri gücünü de alarak, kendilerinden rahatsız olunduğu ya da ülke topraklarını terk etmeleri istendiği zamanlarda bile bulundukları yerlerden ayrılmamak için direnç göstererek kapitüler hakların da sağladığı ayrıcalıklarla misyonlarını devam ettirmişlerdir.[12] Misyonerler, bilerek ya da bilmeyerek bulundukları ülkelerde Amerika Devleti'nin siyasi ve ticari emellerine hizmet etmişlerdir.[13]

Osmanlı topraklarında örgütlenen Amerikalı misyonerler büyük oranda ABCFM[14] altında örgütlenmişlerdi ve ABCFM'nin yönergelerine göre faaliyet göstermekteydiler. Misyon merkezlerinin daha kolay kontrol edilebilmesi için örgütsel alt birimler *stations* oluşturulmuştu. İlk başta Anadolu'da İzmir, Bursa, İstanbul ve daha sonra Trabzon istasyonları oluşturuldu.[15] ABCFM'nin Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeye ve misyon istasyonları kurmaya karar verdiği yıllarda Osmanlı Devleti iç ve dış karışıklıklar, iç isyanlar, kapitülasyonlardan doğan sorunlar ve idari, askeri yapısındaki zaafiyetlerle boğuşmaktaydı. Misyonerler bu şartlar altında, 1830 tarihli Türk-Amerikan Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması imzalanmadan önce 1820 yılında iki misyoner, Plinky Fisk ve Levi Perrons ile İzmir'de çalışmaya başladı. Osmanlı ülkesindeki ilk hedef yerler, İzmir, Beyrut, Selanik, İstanbul ve Kudüs'ten oluşuyordu.[16] Osmanlı topraklarında kurulan ilk Amerikan Misyoner okulu, 1830 antlaşması yürürlüğe girmeden yedi yıl önce, 1824 yılında Beyrut'ta açıldı. Amerikan Dışişleri raporlarına göre; bu tarihten başlamak üzere 50 yıl gibi kısa bir sürede Osmanlı topraklarındaki misyoner okullarının sayısı 400'ü aştı ve okulların %70'ten fazlasının mülkiyeti de misyonerlere aitti.[17]

1830 antlaşmasından önce Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin en büyük destekçisi, bulundukları bölgedeki İngiliz konsolosları idi. 1830 antlaşması, misyonerlere ve Amerikan vatandaşlarına kapitüler koruma sağladı ve çalışmalarını kolaylaştırdı. Kapitüler ayrıcalıklar, daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin hareket alanını ve egemenlik ilkesinin altını oyan araçlar olarak kullanıldı. Babıali, misyonerlere ve misyon teşkilatlarına karşı uzun erimli

bir politika oluşturamadı, Müslim ve gayrimüslim cemaatlerden gelen şikayetler üzerine; misyonerlere, teşkilatlarına ve okullarına yönelik kısa vadeli çözümler arandı. Ayrıca, 1830 antlaşmasının sağlamış olduğu kapitüler haklar misyonerler için koruyucu zırh vazifesi görmekteydi ve böylece misyonerler ile teşkilatları Osmanlı hukuk sisteminde ayrıcalıklı bir pozisyona yükselmişti. Amerikan temsilcileri bu süre içerisinde misyonerlerin haklarının ve faaliyetlerinin korunması için azami çaba sarf etmişlerdir.[18]

ABCFM tarafından 1830 yılında iki misyoner Eli Smith ve H. G. O. Dwight, İstanbul'a gönderilerek buradan tüm Anadolu'dan İran sınırına kadar bir yıl sürecek inceleme gezisi yaptılar. İki misyonerin raporları daha sonra misyoner istasyonlarının kurulmasında öncü rol oynadı. Smith araştırmalarında Müslümanların Hıristiyanlaştırılmasının imkansızlığını fark etmişti ve Hıristiyanların Protestanlaştırılması ile düşman topraklarına nüfuz edilebileceğini belirtmişti.[19] Bundan sonra özellikle Alevi Kürt ve Ermeni Osmanlı vatandaşlarının yaşadığı bölgelerde incelemeler yapmak üzere misyoner görevlendirmesi yapıldı.[20]

Bununla birlikte, İstanbul'a ilk atanan Amerikan mukim elçi ve maslahatgüzarlarının ticari ilişkilere zarar vermemek için ilk dönemlerde misyonerler lehinde girişimde bulunmaya istekli olmadıkları görülmektedir. Bu politika 1840'lı yıllardan sonra terk edilecektir.[21] Misyonerler 1857'li yıllarda İmparatorluğun Balkan topraklarına da el atmışlar, örneğin Bulgaristan'da saha durum tespit çalışmalarını başlatmışlardı. Çalışmalar sonuç vermeye başlamış, misyonerlerden önce birkaç adi adli vaka haricinde hadisenin meydana gelmediği Bulgaristan topraklarında bir Bulgar milliyetçiliği ve Osmanlı Devleti'ne isyan duygusu uyanmaya başlamıştır. Bu esnada misyonerler gönderdikleri raporlar ile Amerikan ve Avrupa kamuoyunu Bulgaristan ayaklanması için hazırlıyorlardı.[22]

Bulgaristan'da deneyim kazanan misyonerler aynı çalışmaları daha sonraki yıllarda Osmanlı tebaası Ermeniler arasında yürürlüğe koyacaklar, gönderdikleri yanlı rapor ve haberler ile Amerikan kamuoyunda Türk karşıtı bir kanı oluşturacaklardır.[23] Merkezden gelen talimat ve misyonerlerin şikâyetleri neticesinde Amerikan elçileri misyonerleri koruma hususunda o kadar ileri gitmişlerdir ki, bazen kendi vatandaşlarının ve özellikle misyonerlerin çalışmalarını zorlaştıran valilerin dahi görevden alınmasını isteyebilmişlerdir. Örneğin; 1861-1862 yıllarında Amerikan elçisinin telkinleri ile iki vali görevden alınmıştır.

Misyonerlerin çalışmaları ve örgütlenmelerine uzun süre dokunmayan Babıali, özellikle misyonerlerin muzır yayınlarının kontrol altına alınabilmesi için 1862 yılına kadar Amerika'da ve diğer Avrupa ülkelerinde basımı gerçekleştirilip Osmanlı topraklarına kontrolsüz bir şekilde sokulan külliyatlı kitap, gazete ve yayınların meydana getirmiş olduğu karışıklıklara son vermek için 1862 yılında yabancı yayınlara sınırlama koyan bir notayı elçilik ve diplomatik temsilciliklere gönderdi. 1862 yılı itibarıyla Osmanlı topraklarına sokulacak tüm kitap, gazete ve benzeri yayınların kontrolden geçirildikten sonra dağıtılmalarına izin verilmesi kararı alındı. Babıali'nin bu kararı Osmanlı topraklarında istedikleri gibi hareket eden ve propaganda yapan Amerikalı misyonerlerin rahatını kaçırmıştı. Kararın kaldırılması için girişimlerde bulunmakta gecikmediler. Fakat Hariciye Nazırı Ali Paşa, diğer ülkelerin de kendi topraklarında benzer kamu güvenliğini bozucu yayınlara izin vermediğini söyleyerek bu isteği reddetti. Misyonerlerin ve dağıttıkları yayınların Osmanlı topraklarında neden olduğu olumsuzluğun farkında olan Ortaelçi E. Joy Morris Bakanlığına göndermiş olduğu notta bu konuda Babıali'nin hassasiyetinin dikkate alınarak ajite edilmemesini tavsiye etmekteydi. Bununla birlikte misyonerlerin dağıtılmasına izin verilmeyen yayınlarının büyük kısmı Morris'in girişimleri ile müsaade almayı başarmıştır.[24]

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki basım ve yayım faaliyetleri o derece ilerlemiştir ki, 1875 yılında İstanbul'da basılmakta olan misyoner kitaplarının sayısı 393'e, dil çeşitliliği ise yediye ulaşmıştı. Misyonerlerin bu derecede büyük bir külliyata ulaşmaları 40 yıllık bir çalışma neticesinde mümkün olmuştur ve artık kitap satışlarından para kazanarak diğer çalışmalarını finanse edecek düzeye ulaşmışlardı. Bu nedenle misyonerler yeni getirilen düzenlemelere şiddetle karşı çıkarak Babıali'nin eski uygulamaya dönmesini ya da kendileri için bir istisnai durum oluşturulmasını istiyorlardı.[25]

Misyonerler Osmanlı topraklarında çalışmaya başladıklarında "Türkiye Misyonu" altında örgütlenmişlerdi. 1860 yılına kadar elde edilen gelişme ve teşkilatlanma misyon yapılarında alt istasyonların kurulmasını gerekli hale getirmiştir. Bu nedenle Türkiye Misyonu üç ana bölgeye ayrılarak yeni bir idari düzenleme gidildi. Doğu Misyonu'nun merkezi Harput olarak belirlenmişti.

Bu esnada özellikle Kudüs ve Yafa etrafında Amerikalı misyonerlerin teşviki ile koloni kurma çalışmaları sürmekteydi. 1866 yılında Amerikan

vatandaşı 40 aileden oluşan bir topluluk Kudüs Valiliği'ne başvurarak koloni kurmak üzere kendilerine toprak satılmasını talep etti. Amerikan elçisi Morris, kolonici Amerikalılara yardım ediyordu. Fakat Babıali bu isteği geleneksel dış politikaya ters düştüğü ve bölgedeki düzeni bozacağı gerekçesi ile reddetmiştir.[26]

Buna rağmen misyonerler; Kudüs, İstanbul, Suriye ve Doğu Anadolu gibi çok geniş bir coğrafyada Amerikan konsoloslarının koruması altında faaliyet göstermeye, özellikle Kudüs havalisinde koloniler kurulabilmesi için gerekli alt yapıyı hazırlamaya devam ettiler. Misyonerler, özellikle Müslüman Türklerin Protestan Hıristiyanlar yapılabilmesi için ancak kendi ırkdaşları tarafından din değiştirmelerinin sağlanmasının mümkün olduğunun farkına varmışlardı ve çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmışlardır.[27] Daha önceleri uygulamada olan Hıristiyanlığı seçen Müslümanların ölümle cezalandırılması kuralından vazgeçilmesi misyonerlerin işini kolaylaştırmıştı. Her ne kadar serbest bırakılsa da Müslümanların Hıristiyanlaştırılması kolay olmadığı için misyonerler diğer cemaatlerdeki yerli Hıristiyanları Protestanlaştırmaya yoğunlaştılar. Buna karşın özellikle Suriye'deki diğer Hıristiyan cemaatleri Protestanlığı ateizm ile eş tutarak Amerikalı misyonerlere karşı Türk makamlarından sürekli yardım istiyorlardı.[28]

Misyonerler ulaştıkları muazzam büyüklükteki yazılı külliyatın yanında yoğun şekilde okul ve hastane de kurmuşlardır. Bu kuruluşları kurarken pek çok durumda Osmanlı Hükümeti'nden izin almaya gerek görmeksizin faaliyet göstermişler, kendilerine dokunulmaması için de özellikle Amerika'da yayınlanmakta olan gazetelerde okullarının kapandığı propagandasını yapmışlardır.

Misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki ilk organize geniş çaplı eğitim kurumu girişimi Robert Koleji'dir. Misyoner Cyrus Hamlin'in girişimleri ile 1863 yılında Amerikalı işadamı Christopher R. Robert tarafından kurulan Robert Koleji[29] 1875 yılında, Ermeni, Rum, Türk, Fransız, Amerikan, Bulgar, Yahudi ve diğer milletlerden yaklaşık 200 öğrenciye eğitim veriyordu.[30] Eğitim dili İngilizce olan Kolej daha önce de söylendiği gibi ilerleyen yıllarda Bulgar isyanının önderlerini yetiştirecektir. ABD'nin İstanbul Büyükelçisi (1913-1916) Henry Morgenthau, "Robert Koleji'ni Amerikan yönteminin Osmanlı topraklarına nasıl mükemmel bir şekilde nüfuz ettiğinin en güzel örneklerinden bir tanesi olduğunu" belirtmektedir.[31] Kurulduktan 30 yıl sonra, misyonerlerin kontrolündeki Robert Koleji'nde on farklı milliyetten 200'ün üzerinde

öğrenci eğitim görüyordu.[32] Uygur Kocabaşoğlu, Amerikan kolejlerini, "Amerikan misyoner eğitim dizgesinin mostralık malları, bir başka deyişle ABCFM'nin vitrine koyduğu yüksek okullar…"[33] olarak niteler. Osmanlı eğitim sisteminin çağın gereklerini karşılayamaması ve geri kalması Amerikan kolejlerine rağbetin hızla yükselmesine neden olmuş ve kolejler vitrindeki yerlerinin hakkını vermişlerdir.

1875'li yıllardan sonra misyonerler öncülüğünde artık gücünü kazanmış ve örgütlenmesini tamamlamış olan Protestanlar diğer Hıristiyan cemaatlere tanınmış olan hakların kendilerine de tanınmasını ve bu amaçla Babıali tarafından bağımsız bir cemaat olduklarını belirten beratın kendileri için de düzenlenmesini talep etmeye başladılar. Bu amaçla Protestan Topluluğu temsilcisi Hagoss Mattosyan Osmanlı, Alman ve İngiliz makamlarına başvurularından sonuç alamayınca Amerikan elçisinden yardım istendi.[34]

Her ne kadar cemaat statüsünü henüz elde edememiş olsalar da misyonerler geniş Osmanlı arazisinde istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Bu hareketlere bir kısıtlama koyabilmek için özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşamakta olduğu Güneydoğu bölgesinde Babıali'nin talimatı ile misyonerlere bir ilden başka ile geçiş izni sağlayan teskere verilmiyordu. Bu durumlarda Amerikan ortaelçileri devreye girerek gerekli teskereler ve misyonerlerin yolculuk esnasındaki güvenliklerini garanti altına alacak korumalar eşliğinde seyahat etmeleri sağlanıyordu.[35]

Misyonerlerin Yayın Faaliyetleri

Misyonerler, İstanbul'da haftalık bir dergi çıkartıyorlardı. Dergi üç farklı alfabede, Ermeni, Yunan ve Osmanlı Alfabesinde Türkçe dilinde basılıyordu. Çünkü hedef kitle olan Ermeniler ve Rumlar kendi ulusal dillerinden ziyade Türkçe bilmekteydiler. Derginin Ermenice basımı 1846, Ermeni harfleri ile Türkçe basımı 1858 ve Yunan harfleri ile Türkçe basımı 1872 yılında başlamıştı. Misyoner raporlarında zikredilen dergilerin bazı güçlük ve engellemelere rağmen yukarıda belirtilen tarihlerden itibaren aralıksız yayınlandığı bildirilmektedir. Dergilerin ilk sayfasında ahlaki ve dini makaleler, ikinci sayfasında eğitsel yazılar, üçüncü sayfada yerli görüşler ve dördüncü sayfada güncel siyasi haberlere yer veriliyordu. Dergiler vasıtasıyla Protestan cemaat kendi içinde haberleşebiliyor, toplantı ve benzeri ilanlar bu sayede duyuruluyordu. Dergiler tüm Osmanlı topraklarındaki abonelere posta yoluyla

gönderilmekteydi. Bu dergilerin yanında çocuklara Protestanlık propagandası yapılabilmesi için aylık resimli dergiler çıkartılıyordu. Haftalık dergilerin dillerinde çıkan zikredilen aylık yayınlar, ek olarak Bulgarca da yayınlanıyordu.[36]

Amerikalı Misyonerler 1870 yılında bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan alanın tümünü etki alanları içine almayı başarmışlardı. Aynı zamanda 1870'ler misyonerlerin kuluçka evresinin bitmesiyle ve yaklaşık 50 yıldır ektikleri fesat tohumlarının ilk meyvelerini vermeye başladığı yıllardır.[37] Bununla birlikte misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimleri, özellikle Ermenileri Protestanlaştırmaya çalışmaları Hıristiyan cemaatler içinde huzursuzluğa neden olmuştu. Örneğin; Bitlis ilindeki misyonerler 13 yaşındaki bir Ermeni çocuğu Protestanlaştırarak korumalarına almışlar ve şikayet üzerine çocuk misyonerlerden alınarak babasına geri verilmişti. Misyonerler bu durumu elçiliklerine şikayet etmekte gecikmediler. Hariciye Nazırı Ali Paşa şikayete verdiği cevapta yerel idarenin kanunlara göre hareket ettiğini bildirerek misyonerlerin talebini reddetti.[38] Daha önce de söylendiği gibi, misyonerlerin Hıristiyan tebaayı Protestanlaştırması cemaatler içinde huzursuzluğa neden oluyordu. İhtida eden Hıristiyanlar diğerleri tarafından tehdit ediliyordu. Misyonerler mühtedilere yönelik tehdidin yakın zamanda kendi hayatlarını da riske edeceği korkusu ile zaman zaman elçiliklerine başvurarak koruma talep etmekteydiler. İhtida eden Hıristiyanların hayatlarını tehdit edenler genellikle Rusya ve Yunanistan tarafından kapitüler koruma sağlanacağı garantisi verilerek ajite edilen Osmanlı uyruğu Rumlar ya da Ermenilerdi. Bu gibi durumlarda Amerikan Elçiliği Babıali'ye başvurarak vatandaşlarının korunmasını talep ediyordu.[39]

Peşpeşe meydana gelen hadiseler ve isyanlar neticesinde Babıali, misyonerlerin faaliyetlerinden ve müesseselerinden kuşkulanmaya başlamıştı. 1899 yılından itibaren özellikle Trabzon, Beyrut, Halep, İzmir, Harput, Elazığ, Bitlis ve Erzurum valilerine misyonerlerin faaliyetleri ile ilgili düzenli raporları merkeze göndermeleri talimatı verildi. 1905 yılında ise vilayetlere gönderilen ferman ile Misyonerler denetimindeki Amerikan okulları ve bu okullara giden Müslüman talebeler hakkında bilgi istendi.[40] Oysa Babıali şüphelenmekte geç kalmıştı. Çünkü 1900 yılına varıldığında, misyoner teşkilatları Trabzon Mersin çizgisinin batısında kalan yedi istasyonda (Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul) ve toplam 102 uç alt birimde örgütlenmesini

tamamlamıştı.[41] Kapitülasyonlar gibi kurşun geçirmez bir zırha sahip bu örgütleri artık söküp atmak imkansızdı.

1901 yılı Kasım ayında İngiliz, Fransız, daha sonra Rus, Alman ve İtalyan vatandaşlarına, misyoner kuruluşlarına ve bu kuruluşlara bağlı okullara bazı ek ayrıcalıklar tanındı. Amerikan ortaelçisi Leishman bizzat Başkan John Hay'ın talimatı ile II. Abdülhamit nezdinde girişimde bulunarak aynı ayrıcalıkların Amerikan vatandaş ve misyoner kurumlarına da tanınmasını istedi. Amerikan tarafının diğer talebi Osmanlı makamları tarafından tanınmayan Beyrut Protestan Tıp Koleji'nin tanınması ve bu okuldan alınan diplomaların Osmanlı hükümetince denk kabul edilmesi üzerine yoğunlaşmıştı.[42]

Beyrut Protestan Tıp Koleji misyonerlerin idaresindeydi ve izin alınmadan inşa edilmişti. Misyonerler, buradaki çalışmaları ile yerel halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaktaydılar. Başkan J. Hay, ortaelçi Leishman'a bizzat Sultan II. Abdülhamit ile görüşerek Amerikan talepleri ile ilgili kişisel mesajını iletmesi talimatını verdi. Leishman 1903 Şubat ayının başından itibaren II. Abdülhamit ile görüşmek için girişimlerde bulunmaya başladı. Hariciye Nazırlığına defalarca yazılı olarak başvurmasına rağmen ancak Nisan ayının başında II. Abdülhamit ile okul sorunları ile ilgili tartışmaya girmemesi şartı ile görüşebildi. Görüşmede; Amerikan vatandaşlığına geçen Osmanlı uyruklarının bu ülkeye göçü, arkeolojik kazılar, Amerikan sigorta şirketlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine izin verilmesi, Amerikan domuz eti üzerindeki ithalat yasağı ve diğer konular ele alınmıştı. Görüşme sonrası domuz eti ithalatı üzerindeki yasak kaldırılmış ve Amerikan vatandaşlığı kazanmış Osmanlı uyruklarının çocuk ve eşlerinin göçüne izin verilmesi konusunda ilerleme sağlanmıştı.[43]

Amerikalıların özellikle Bağdat havalisindeki arkeolojik kazı talepleri ve misyoner okulları ile ilgili istekleri Babıali tarafından zamana yayılarak yumuşatılmaya çalışılıyordu. Fakat Amerikalılar bu konudaki isteklerinden vazgeçmek niyetinde değillerdi ve özellikle misyoner okulları üzerindeki taleplerinin karşılanmaması halinde üstü kapalı tehdide başvurmaktan bile çekinmemekteydiler.[44] Bu amaçla 1903 yılı ağustos ayında Beyrut Amerikan Konsolos yardımcısının öldürüldüğü[45] bahanesi ile *Brooklyn, San Francisco* ve Portsaid'de bulunan *Machias* savaş gemileri Beyrut'a gönderildi. Washington'daki Osmanlı ortaelçisine de gemilerin Amerikan talepleri karşılanıncaya kadar Beyrut'ta kalacağı bildirildi.[46]

Konsolos yardımcısı ile ilgili haberin İstanbul'daki elçiliğe gönderilen yanlış kripto kullanımından kaynaklandığı ve asılsız olduğunun anlaşılmasına rağmen gemiler geri döndürülmeyerek, uzun süredir kabul görmeyen isteklerin bu fırsattan istifade güç gösterisi ile elde edilmesi amaçlandı. Babıali savaş gemilerinin Beyrut'a gelişini bir tehdit olarak değil, dostane ziyaret şeklinde değerlendirme eğilimindeydi. Ortaelçi Leishman ise Bakanlığına göndermiş olduğu raporunda savaş gemilerinin varlığının, tümünün olmasa bile isteklerinin büyük kısmının karşılanmasını sağlayacağını bildirmişti.[47]

Amerikalılar, diğer ülkelerin misyoner okullarına tanınan ayrıcalıkların aynılarının kendi okullarına da tanınması isteklerine, misyonerlerin buradaki çalışmalarını zorlaştıran ve Amerikan vatandaşlarının güvenliğini sağlayamadığını düşündükleri Beyrut valisi Reşit Bey'in görevden alınmasını da eklemişler ve vali değişinceye kadar savaş gemilerini Beyrut limanında bekleteceklerini bildirmişlerdi. Amerikan tarafının baskısı ve tehditleri sonucunda Beyrut Valisi Reşit Bey görevden alındı.[48]

Babıali, Amerikan okullarına uzun süredir her yöntem kullanılarak sağlanmaya çalışılan ayrıcalık ve imtiyazları vermeyi reddetmeye devam etti. Çünkü Osmanlı topraklarında; İstanbul, Beyrut, Kudüs, Kayseri, Tarsus, Selanik, Van, Adana, İzmir, Maraş, Sivas, Halep, Antakya, Erzurum, Muş, Trabzon, Mardin, Manastır, Tripoli, Baalbek, Humus, Hama ve Ramallah gibi önemli kentler başta olmak üzere hemen hemen imparatorluğun her tarafını örümcek ağı gibi sarmış kayıtlı 142 misyoner okulu, misyonerlerin idaresinde hastane, İncil dağıtım kurumları ve kilise yapıları bulunuyordu.[49] Kayıt altında olmayan benzer kurumlar listeye eklendiğinde sayı 300'ü aşıyordu. Bu nedenle Babıali artık kontrolünün dışına çıkmış olan misyoner okullarına daha fazla ayrıcalık tanıyarak elinde kalmış olan son denetim aracını da kaybetmemek için Amerikan isteklerine karşı direniyordu. Misyoner okulları konusundaki isteklerinden vazgeçmek niyetinde olmayan Amerikan Hükümeti bu sefer 1904 yılı Ağustos ayında üç savaş gemisinden oluşan bir filoyu İzmir limanına gönderdi. Amerikan Kabinesinde yapılan toplantıda, talepler Babıali tarafından karşılanmazsa Leishman'ın geri çağrılmasına ve diplomatik ilişkilerin tamamen kesilmesine karar verilmişti.[50]

Artan baskılar neticesinde Babıali Amerikalı misyoner Bayan Lane'e ait İzmir'deki çiftlik üzerinde tartışma konusu olan 5.000£ tutarındaki meblağı ödemeyi kabul etti. Ortaelçi Leishman diğer talepleri yazılı

bir nota ile karşılanmazsa İzmir limanına gelen savaş gemilerinden bir tanesinin İstanbul'a gelmesini isteyeceğini ve bu gemi ile İstanbul'dan ayrılacağını Babıali'ye bildirmişti.[51]

Amerikan Dışişleri Bakanlığı misyoner Lane sorununun çözümünü yeterli buldu ve filonun İzmir limanından ayrılması ve Leishman'ın da görevinde kalması talimatını vererek zikredilen hadise üzerinde bir süreliğine daha fazla ileri gitmemeyi çıkarlarına uygun gördü.[52] Babıali sözlü olarak Amerikan misyoner okullarına diğer ülkeler, örneğin Fransa ile eşit muamelede bulunacağını bildirdi ve konu bir nota ile Amerikan elçiliğine iletildi. İzinsiz açılan okul ve kurumlar gerekli formaliteleri tamamladıktan sonra tanınacaktı. Amerikan tarafı sözlü güvenceyi ve notayı yeterli bularak merkezin de talimatıyla misyoner okulları ile ilgili taleplerini de bir süreliğine dondurma kararı aldı. Misyonerlerin iftira ve kara propaganda temelli şikâyetleri iki ülke arasındaki ilişkilerin savaşın eşiğine gelmesine neden olmuştu.

R. L. Daniel, Türklere iftira atılması uygulamasının Haçlı seferlerine kadar gittiğini ve ABD'li misyonerlerin Türklerin mevcut kötü ününden faydalanarak bu imajı hemen sömürmeye başladıklarını hatta Büyükelçi H. Morgenthau'nun Türkler için; "anlayışsız", "acımasız", "psikolojik olarak ilkel", "zorba, korkak"[53]gibi sıfatları kullanacak kadar ileri gittiğini, ABD'deki gazetelerin 250.000 evsiz küçük Ermeni çocuğun ABD misyonları tarafından barındırıldığını, Türklerin Ermenilere zulüm yaptığı; 13, 14 yaşındaki Ermeni kızların Türk haremlerine alındığı,[54] daha da romantikleşerek mazlum, güzel yüzlü Ermeni soyunun yok edildiği propagandasının yoğun şekilde yapıldığını söylemektedir.[55] R. L. Daniel'in de söylediği gibi özellikle misyonerlerin dezenformasyona dayalı gayretleri ile, ABD kamuoyunda Ermenilere karşı bir minnet duygusu oluşturulmaya çalışılmış ve bunda başarılı da olunmuştu.

Bu esnada Amerikan vatandaşları Osmanlı topraklarında ticaret dahil pek çok alanda faaliyet gösteriyordu. 1895 yılı resmi istatistiklerine göre 600'den fazla Amerikalı Osmanlı ülkesinde bulunmaktaydı. Kongre raporları tam sayıdan emin olmasa da Osmanlı uyruğu olup Amerikan vatandaşlığı kazanarak tekrar Osmanlı topraklarında yaşamaya başlan pek çok Amerikalı vardı. Amerikan Elçiliğinin Babıali'ye sunmuş olduğu listeye göre, tüm Osmanlı topraklarında özellikle Anadolu'da faaliyet göstermekte olan misyoner okul ve teşkilatlarının resmi sayısı 172 idi.[56] Gayri resmi rakam resmi sayının iki katından fazlaydı. Bu

esnada Amerikan gazetelerinde sürekli Hıristiyanların ve Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği haberleri yapılıyordu.[57]

Misyonerlerin şikayet konularından bir tanesi de mektuplarının açılarak Türk makamları tarafından okunduğu iddiasıydı. Bu şikayet 1892 yılında tekrar yapılmış ve daha sonra sorun çözülmüştü. 1907 yılına gelindiğinde ABCFM Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak mektuplarının yerel Osmanlı makamları tarafından açıldığı ve okunduğu şikayetinde bulundu. ABCFM başkanı James Barton'a göre bu duruma müsamaha gösterilmesi halinde Türk idareciler uygulamayı sıradan hale getirecek ve misyonerlerin Osmanlı Posta teşkilatı vasıtasıyla haberleşmeleri imkansız hale gelecekti.[58]

Her ne kadar kişisel yazışma ve haberleşme hakkı dokunulmaz ise de, misyonerlerin Osmanlı topraklarında göstermekte oldukları faaliyetler posta yoluyla Boston'daki merkezlerine gönderdikleri rapor ve bilgiler genellikle yasadışı çalışmalarını ve niyetlerini açığa çıkardığı için mektuplarının okunması deşifre olmalarına neden oluyordu. Boston'daki merkezin olaya müdahale edilmesini isteme nedeni de buydu. Şikayete neden olan hadiseler Erzurum'daki misyoner Doktor Underwood ve Manastır'daki misyoner Mr. Clarke'nin mektuplarının açıldığı iddiası ile ortaya çıkmıştı.

Misyonerlerin Balkanlardaki çalışmaları da hız kesmeden devam etmekteydi. İlbasan şehrinde bir misyoner okulu ve hastanesi kurmak için toprak satın almaya çalışan misyoner Telford Erickson buradan Manastır kentine, daha sonra da İstanbul'a sürüldü. Hadise ABD'nin Manastır'daki çıkarlarını korumayı üstlenmiş olan Avusturya Konsolosu tarafından İstanbul'daki ABD elçiliğine bildirildi. Misyoner Erickson daha önce Osmanlı idarecileri tarafından Bulgarlara yapıldığı gibi misyonerlerin Arnavutların da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmelerini sağlayacak çalışmalar yaptığı için Tiran'dan İlbasan'a gönderilmişti.[59] Amerikan elçiliğinin ısrarlı taleplerine ve protestolarına rağmen misyoner Erickson'un İlbasan'a dönmesine izin verilmedi, Erickson Manastır'a dönerek ailesine katılabilecekti.[60] Misyonerler bizzat Ermeni çeteleri tarafından organize edilenler dahil her olayda sorumluluğu Osmanlı hükümetine ve Türklere ihale etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi.[61]

Örneğin, Robert Koleji Müdürü olan G. Washburn hatıratında; Taşnak mensubu Ermenilerin 1896 Osmanlı Bankası baskınına bilinçli olarak Osmanlı idaresi tarafından izin verildiğini söyleyerek ve kentteki tüm çatışma ve katliamları Türklere yükleyecek kadar ileri

gitmektedir.[62] 1917 yılında misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki yaklaşık bir asırlık çalışmaları o boyuta ulaşmıştı ki kendi deyimleri ile dünyada hatta Osmanlı ülkesinde hiç kimse Osmanlı nüfus yapısını ve arazisini misyonerlerden daha iyi bilmemekteydi. Yine misyonerlerin 1887 tarihli raporlarına göre; "… gelecek 30 yıl içinde Asya ve Avrupa Türkiye'sinin kaderi Amerikalı Protestan misyonerlerin elinde olacaktı".[63] Misyonerlerin bu kadar iddialı bir söylemde bulunabilmelerinin temel nedeni Balkan topraklarında ve Bulgaristan'da kazandıkları başarılar ile Asya topraklarındaki Ermenileri ayaklandırabileceklerine olan güvenleriydi.

Misyonerlerin Ermeni Tebaayı Kışkırtma Faaliyetleri ve İki Ülke İlişkilerinde Kriz Dönemi

1894-1895 dönemi kuluçka devresini tamamlayan misyonerlerin Anadolu topraklarındaki faaliyetlerinin ilk sonuçlarını vermeye başladığı yıllardır. Zeytun, Maraş, Muş, Antep, Halep, Urfa, Haçin *Saimbeyli*, Trabzon, Merzifon, Harput, Erzurum, Van, Mersin ve İstanbul'da yaşayan Taşnak ve Hınçak mensubu Ermeni komitacılar bu dönemde geniş çaplı bir başkaldırı denemesine giriştiler.[64] Komitacı Ermenilerin birinci kışkırtıcısı Çarlık Rusya iken hemen arkasından Amerikalı misyonerler geliyordu. Misyonerler sadece bu bölgedeki Ermenileri kışkırtmakla ilgilenmemiş, daha önce de söylendiği gibi Alevi Osmanlı vatandaşlarını da kışkırtarak isyanı geniş çaplı bir tabana yaymaya çalışmışlardı.[65] İngiltere'nin kışkırtma faaliyetleri Rusya ve Amerika'nın gerisinde kalmıştı. Ermeni başkaldırıları sırasında Amerika *Marblehead* isimli savaş gemisini tehdit amacıyla Mersin Limanı'na gönderdi. Amerikan ortaelçisi Babıali'yi Haçin'deki misyonerlerin zarar görmesi durumunda Haçin kaymakamının kellesini isteyeceği şeklinde tehdit edecek kadar ileri gitti.[66]

Kongre'de ve kamuoyunda ise masum Ermenilerin ve Hıristiyanların katledildiği haberleri yayıldı. Amerikan arşiv belgelerine göre 1894-1895 yıllarında meydana gelen olaylarda hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı 30.000'di. Resmi araştırmalara dayanmayan bu rakamların ve hadiselerin abartılı olduğunun Amerikalılar da farkındaydı.[67]

Aslında bu tarihe kadar Ermeniler Osmanlı Devlet katlarında çok yoğun olarak görev almışlardı ve kendilerine karşı herhangi bir ayrım

söz konusu değildi. Amerikan gizli belgelerinde ve dönemin gazetelerinde Ermeni ulusunun düşmanı olarak gösterilen II. Abdülhamit, 1889 yılında Hazine'yi Hassa'ya ait olduğunu ilan ettiği Musul dahil Basra Körfezi'ndeki petrol yataklarının bağlı bulunduğu kurumun başına bir Ermeni olan Agop Ohanes Kazazyan Paşa'yı getirmekte sakınca görmemişti.[68]

Yabancı misyonerler, diplomatik görevliler, yazarlar ve gazeteciler tarafından II. Abdülhamit'e ve Türk milletine karşı bilinçli olarak tırmandırılan nefrete dayalı önyargılı yaklaşım, ABD'nin İstanbul Ortaelçisi S. Sullivan Cox'un hatıratında da mesnetsiz ve tarafgir olduğu için sıklıkla eleştirilir. Cox, "… gerçeklerin Amerika ve Batı'da bilindiğinden çok farklı olduğuna bizzat kendi gözlerimle şahit oldum..." demektedir.[69] Osmanlı Donanmasının hizmetine girmiş olan diğer bir Amerikalı, Amiral Buchan Paşa da Washington Post muhabirine vermiş olduğu röportajda; Abdülhamit hakkında Amerikan kamuoyunda söylenenlerin doğru olmadığını belirtmişti.[70]

Kongre ve kamuoyunun katliam iddialarına rağmen 1894-1895 isyanları için gönderilen savaş gemileri de herhangi bir katliam izi bulamadan geri dönmek zorunda kaldı. İsyanlar iki ülke arasındaki vatandaşlık sorunlarının tekrar gündeme gelmesine neden oldu. Osmanlı Devleti özellikle Ermenilerin yoğun olarak Amerikan vatandaşlığına geçmesi üzerine 1869 yılında Sultan'ın izni olmaksızın tebaanın başka bir ülkenin vatandaşlığına geçişini yasaklamış, izinsiz geçişleri geçersiz saymaya başlamıştı. Amaç, Taşnak ve Hınçak komitacılarının Amerikan vatandaşlığı kazanarak geri dönüp serbestçe tedhiş eylemlerinde bulunmasını engellemekti. Yasa, komitacılık ile ilgisi olmayan Ermenileri de kapsıyordu.

1869 yılındaki bu kararın da etkisiyle iki ülke arasında sonradan Amerikan vatandaşlığı kazanarak tekrar geri dönmüş olan Ermenilerin durumu ile ilgili anlaşmazlık devam etmekteydi. Amerika'ya giderek bu ülkenin vatandaşlığına geçen Ermeniler daha sonra yaşadıkları yere geri dönüyor ve Amerikan vatandaşlarına tanınan kapitüler ayrıcalıkların kendilerine de tanınmasını talep ediyorlardı. Böylece Taşnak ve Hınçak mensupları işledikleri suçlara karşı Türk mahkemelerinde yargılanamayacaklardı. Amerikan Hükümeti her ne kadar Ermenilerin taleplerini yersiz bulsa da kapitüler haklardan istifade etmelerini de sağlama politikasını devam ettiriyordu. Amerika'nın aksine Rusya, İngiltere, Avusturya, Fransa, Almanya gibi büyük Avrupa devletleri 1869 yasasını tanıyarak

ve Sultan'ın izni olmadan vatandaşlıklarına geçen Osmanlı tebaasına Osmanlı topraklarında kapitüler koruma sağlamayı reddediyorlardı.[71]

Ermeni olaylarının ve misyoner faaliyetlerinin etkisiyle 1895 yılında Amerikan Hükümeti *fait accompli* durumu yaratarak Babıali ile herhangi bir ön görüşmeye lüzum görmeksizin Erzurum ve Harput'ta konsolosluk açmaya karar verdi. Bu amaçla Robert S. Chilton Erzurum, William D. Hunter ise Harput konsolosları olarak atandı. Chilton ve Hunter Haziran ayında ABD'den yola çıkarak Temmuz'da İstanbul'a ulaştılar. Babıali her iki konsolosa görevlerini yapabilmeleri için gerekli izni sağlayacak olan beratları vermeyi reddetti. İki konsolos iki ay beratlarının verilmesi için beklemelerine rağmen Babıali'nin kararının değiştirilmesinin başarılamaması üzerine 11 Eylül tarihinde merkezden gelen talimata uygun olarak berat almaksızın hükümetleri tarafından atanmış oldukları görevlerine başlamak üzere Erzurum ve Harput'a doğru yola çıktılar.[72]

İki konsolos gemi ile Trabzon'a geldiklerinde buradan hareket ederek Erzurum ve Harput'a gitmelerine müsaade edilmedi. Trabzon, Erzurum ve Harput'ta komitacı Ermenilerin neden olduğu karışıklıkların da etkisiyle, Chilton Amerika'ya geri çağrılırken, Hunter'a İstanbul'daki Amerikan elçiliğinde başka bir görev verildi. Her ne kadar *fait accompli* konsolos atamalarında Amerika geri adım atmış gibi görünse de, Harput ve Erzurum'a konsolosluk açma girişiminden vazgeçilmedi. İstanbul'daki Amerikan ortaelçisinin artan ısrarı üzerine Babıali Erzurum'da Amerikan konsolosluğu açılmasına müsaade edeceğini fakat Harput'a müsaade edilmeyeceğini Amerikan tarafına bildirdi.[73]

Amerika'nın adı geçen bölgede herhangi bir ticari faaliyeti söz konusu değildi. Atama, misyonerlerin çalışmalarına yardımcı olmak ve Osmanlı'ya isyan etmiş olan Taşnak, Hınçak ve kısmen Armenakan komitacısı Ermenilere daha yakın bulunmak amacıyla yapılmıştı.[74] Belirtilen gerekçelerden haberdar olan Babıali bu nedenle konsoloslara berat vermeyi reddetmiş, Amerikan Hükümeti Babıali'nin izni olmaksızın konsoloslarını göreve başlatmak için harekete geçmeye karar vermişti.

1830 Tarihli Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması'nın Dördüncü Maddesinin Uygulamasından Doğan Sorunlar

1830 tarihinde imzalanarak 1831 tarihinde yürürlüğe giren Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması'nın dördüncü maddesi ABD'ye kapitüler haklar tanıyordu. İki ülke arasındaki hukuki sorunların en önemlisi 1830 antlaşmasının söz konusu maddesinin yorum farkından doğan anlaşmazlıklar dolayısıyla ortaya çıkmaktaydı. Babıali değişik zamanlarda söz konusu antlaşmanın dördüncü maddesinin tekrar ele alınmasını ve yorum farklarının giderilmesini talep etmesine rağmen Amerikan tarafı oldubitti durumu yaratarak elde ettiği hukuki ayrıcalık sağlayan kapitüler hakları görüşmeye yanaşmıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığının iddiasına göre; Antlaşmanın Türkçe orijinali Babıali tarafından değiştirilerek dördüncü madde revize edilmiş, böylece İngilizce tercüme ile Türkçe orijinal arasındaki farklılık ortaya çıkmıştı.[75]

Oysa Amerikan tarafının sahip olduğunu düşündüğü yargılama ile ilgili kapitüler haklar belirtilen geniş ölçüde hiçbir ülkeye tanınmamıştı. Bu nedenle Amerikan tarafının iddiasının doğru olması mümkün değildir. 1901 yılı Ocak ayı başlarında Babıali Amerikan orta elçiliğine bir nota vererek söz konusu maddenin görüşülmesini istemiş, fakat Amerikan tarafı bu notaya cevap vermemeyi tercih etmişti. Babıali'nin 1902 yılı Ağustos'undaki ikinci teşebbüsü de Amerikan Hükümeti tarafından antlaşmalar ile elde edilen hakların tartışmaya açılamayacağı gerekçesi ile reddedildi.[76] Dördüncü madde üzerindeki anlaşmazlık kapitülasyonların I. Dünya Savaşı'nın ilk aylarında tek taraflı olarak kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Kapitüler hakların neden olduğu en önemli sorunlardan bir tanesi çifte vatandaşlık, başka bir deyişle Amerikan vatandaşlığı kazanmış Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin tabi olacakları hukuk sorunu idi.

Osmanlı Devleti özellikle Ermenilerin yoğun olarak Amerikan vatandaşlığına geçmesi üzerine 1869 yılında Sultan'ın izni olmaksızın tebaanın başka bir ülkenin vatandaşlığına geçişini yasaklamış, izinsiz geçişleri geçersiz saymaya başlamıştı. Özellikle Hınçak mensubu komitacı Ermenilerin neden olduğu karışıklık ve isyanların artarak devam ettiği 1895 yılında Amerika ile Osmanlı Devleti arasında 1830 antlaşmasının dördüncü maddesinin farklı yorumlanmasından doğan yargılama problemlerine Amerika'ya giderek bu ülkenin vatandaşlığını

kazanan ve Osmanlı topraklarına dönüşlerinde Amerikalıların sahip olduğu hukuki ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen Ermenilerin de dahil olduğu daha önce söylenmişti. Amerikan Hükümeti dördüncü maddenin yorumunu Osmanlı'ya karşı isyan etseler, ayaklanmaya katılsalar ve devletin güvenliğine karşı eylemde bulunsalar bile Amerikan vatandaşlarının ve sonradan Amerikan vatandaşlığı kazanmış olan Osmanlı uyruklarının yerel makamlar tarafından tutuklanamayacağı ve yargılanamayacağı boyutuna taşımıştı.[77]

Amerikan Hükümeti istekleri elde edilemeyince *gunboat* diplomasisini uygulamaya koyarak ve savaş gemilerini Türk limanlarına göndererek gözdağı vermeye başladı. Bu dönemdeki yargılama usullerine örnek iki olay Arekliyan ve Muradyan vakalarıdır. 1895 yılı Temmuzunda, Garabet Ağa Koyunciyan isimli Ermeni vatandaşı öldürdükleri gerekçesi ile 150 kişi Merzifon'da tutuklandı. Tutuklananlar arasında Krekor Arekliyan isimli sonradan Amerikan vatandaşlığına geçen bir Ermeni de vardı. Arekliyan, Merzifon'daki Anadolu Kolejinde öğrenciydi. Amerika'nın Sivas konsolosu ve Ortaelçi Terrell Amerikan vatandaşı olduğu için Arekliyan'ın serbest bırakılması amacıyla vakit geçirmeksizin girişimde bulundu.[78]

Üzerinde şüphe uyandıracak belgeler ele geçirilmiş olmasına rağmen Arekliyan, hakkında yeteri kadar delil bulunamadığı gerekçesi ile 21 Ağustos'ta serbest bırakıldı. Arekliyan daha sonra Osmanlı topraklarını terk etti. Aynı yılın Eylül ayında Mardiros Muradyan isimli bir yıl önce Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan Ermeni, Hınçak çetesi lehine casusluk suçlaması ile Amerika'dan İstanbul'a dönüşünde tutuklandı. Muradyan'ın üzerinde Ermenice yazılmış 41 mektup ve çeşitli belgeler bulunmuştu. Birkaç gün sonra Muradyan gözetim altında bulunmak kaydıyla serbest bırakıldı ve üzerinde bulunan belgeler incelenmek üzere Amerikan elçisine teslim edildi. Amerikan ortaelçisi, Muradyan'ın Hınçak çetesi üyeliği dışında suçsuz olduğunu ve özgürlüğüne kavuşması gerektiğini iddia ediyordu. Muradyan sınır dışı edilmek üzere Amerikan elçiliğine teslim edildi ve daha sonra Türkiye'den ayrıldı.[79]

Amerikan doğumlu vatandaşların neden olduğu hukuki problemler ve yargılama usullerindeki anlaşmazlıkların yanı sıra Arekliyan ve Muradyan gibi sonradan Amerikan vatandaşlığına alınmış olan Ermenilerin Osmanlı topraklarında neden oldukları hukuki açmazlar ve sorunlar ilerleyen yıllarda da iki ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman bunalım düzeyinde gerginliğe neden olacaktır. Bu durumlarda

Osmanlı Hükümeti özellikle Amerikan vatandaşlığı kazanan tebaanın 1830 antlaşmasından yararlanma hakkını reddederek, çoğunlukla ülkeyi terk etmeleri şartıyla suçluların Amerikan elçilerine teslimi yöntemini uygulamaya koymayı tercih etti.[80]

Amerikan vatandaşlığı kazanmış Osmanlı tebaası Ermenilerin iki ülke arasında neden olduğu sorunlar, Osmanlı hükümetinin Sultan'ın izni olmaksızın başka ülkenin vatandaşlığına geçen tebaasının bu işlemini geçersiz sayması ve kendi iç hukuk yargılama usullerinde direnmesi iki ülke arasındaki tansiyonu diplomatik ilişkilerin kesileceği 1917 yılına kadar belli dönemlerde yükseltecektir. Örneğin, 1896 yılında Senato'ya sunularak Dış İlişkiler Komitesi'nde görüşülen bir önergede; Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin durumu, Amerikan vatandaşlığı kazanan Ermenilerin pasaportlarının Osmanlı Devleti tarafından tanınıp tanınmadığı, bu vatandaşların Osmanlı ülkesini ziyaret etmelerine ve ailelerinin Amerika'ya göç etmesine izin verilip verilmediği sorulmaktaydı. Önergeye verilen cevapta; Babıali ile Amerika arasında henüz bir vatandaşlık antlaşması bulunmadığı, bununla birlikte başka bir ülkenin vatandaşlığına geçen tebaanın da cezalandırılmadığı belirtilmişti.[81]

Osmanlı Devleti Amerikan vatandaşlığına geçen tebaasının geride kalan birinci derece akrabaları ve bazen ikinci derece olanlar da dahil Amerika'ya göç etmesine zorluk çıkartmamaktaydı. Aslında ABD izin almadan vatandaşlığına geçmiş olan tebaanın haklarını korumaya çok istekli değildi ve daha önce söylendiği gibi diğer büyük devletler; İngiltere, Rusya ve Fransa izin almadan vatandaşlıklarına geçen tebaa üzerinde Osmanlı topraklarında hukuki yargılama usulü ya da vatandaşlık haklarından doğan herhangi bir talepte bulunmamaktaydı. Senato'ya sunulan önergeye verilen cevapta Amerikan Hükümetinin de artık bu yönde bir eğilim takip etmek niyetinde olduğu görülmektedir.[82]

1901 yılı başlarında Osmanlı Hükümeti biriken vatandaşlık ve yerleşim sorunlarını çözmek için yeni hükümleri uygulamaya koydu. Sonradan Amerikan vatandaşlığı kazanmış tebaa ve Filistin'e yerleşerek koloniler kurmak için her türlü fırsattan yararlanmaya çalışan Yahudilere karşı tedbirler alındı.[83] Başka bir ülkenin vatandaşlığına izinsiz olarak geçen Osmanlı vatandaşları vatandaşlıktan doğan tüm haklarını kaybedecekler ve ülkeye geri dönüşlerinde tutuklanacaklardı. Başka bir ülke vatandaşlığına geçiş izni isteyenler asla bir daha geri dönmeyecekler ve dönüşlerinde uyruğunda bulundukları devletin kapitüler haklarından yararlanamayacaklardı.[84] Osmanlı vatandaşı olmayan Yahudiler ise Yafa

girişinde pasaportlarını Türk yetkililere teslim edecekler ve Filistin'de üç aydan fazla kalamayacaklardı. Üç aydan fazla kalanlar ise geldikleri ülkeye geri gönderilecekti.[85]

Filistin'de kurulacak Yahudi kolonilerinin daha sonra sebep olacağı sorunları önceden kestiren II. Abdülhamit, aldığı tedbirlerle bunu engellemeye çalışmış fakat yerel idarecilerin ihmalleri ve rüşvetle iş görmeleri nedeniyle alınan tedbirler çok fazla işe yaramamıştır.[86]

Bu esnada 1894-95 yılları arasındaki isyanlarda Türk sularına gönderilen Savaş gemileri geri dönmüştü ama Türk Amerikan ilişkilerini uzun yıllar sürecek yeni bir bunalım beklemekteydi. 1895 yılı Kasımındaki Ermeni isyanı esnasında Harput'taki misyoner binaları yakılmıştı ve Amerikalıların iddiasına göre 100.000$'lık zarar meydana gelmişti. Yine aynı olaylarla bağlantılı olarak Maraş'taki Amerikan Bilim Okulu da zarar görmüştü ve henüz zararın maddi değeri tespit edilememişti. Amerikan Hükümeti her iki kurumun görmüş olduğu zararın Osmanlı Hükümeti tarafından tazmin edilmesini talep etmekte iken, Babıali olayda sorumluluğu bulunmadığı gerekçesi ile bu isteği kabul etmiyordu. Misyonerler, sürekli can güvenliklerinin olmadığını söyleyerek Amerikan Hükümetini Osmanlı Devleti'ni sıkıştırması için tahrik etmekteydiler. Daha sonra yapılan inceleme misyonerlerin vuku bulan zarardan %25 daha fazla tazminat talep ettiklerini ortaya çıkardı. Misyonerlerin ve Ortaelçi Terrell'in gönderdikleri raporlar Kongre'deki bazı temsilcilerin Amerika'nın Ermenistan'ın bağımsızlığı için Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini isteyecek aşırılığa kadar varmıştı.[87]

İki ülke arasında tazminat ve diğer sorunlardan doğan anlaşmazlıkları güç gösterisi ile çözmeye karar veren Amerikan yönetimi 1900 yılının sonunda *Kentucky* savaş gemisini Osmanlı Hükümeti'ne gözdağı vermek amacıyla İstanbul'a gönderdi. Karar verilmeden önce talimat üzerine, Ortaelçi Terrell İstanbul ve Çanakkale istihkâmları hakkında topladığı bilgileri Washington'a iletmişti. Bu durum Amerikan Hükümeti'nin güç kullanarak İstanbul'a gelmeyi ciddi olarak düşündüğünü göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca İsyan girişimleri başarısız olan Hınçak mensubu komitacı Ermeniler Amerika'dan yardım talep etmişti.[88] Gemi Kaptanı Amiral Chester idi. Bu ziyaret esnasında Chester ve diğer üst düzey subaylar II. Abdülhamit tarafından Yıldız Sarayı'nda akşam yemeğine davet edildi. Amerikan ortaelçisi Lloyd C. Griscom'un raporuna göre; yemekte Abdülhamit iki ülke arasındaki sorunlara değinme-

yerek, Amerikan tüfeklerine olan güvenini ve Amerika'dan satın almayı düşündüğü yeni savaş gemilerini gündeme getirmeyi tercih etmişti.[89]

Amiral Chester tehdit amaçlı olmasına rağmen dostane biten bu görev esnasında Osmanlı topraklarında bazı maden imtiyazları elde ederek bundan kazanç sağlayabileceği düşüncesi ile ziyareti esnasında sonraki yıllarda iki ülke ilişkilerinde önemli bir yer tutacak olan "Chester Demiryolu Projesi"nin ilk çalışmalarını yaptı. Chester Demiryolu Projesi Lozan görüşmelerinde de gündeme gelecek daha sonra parasal nedenlerle projeden vazgeçilecektir. Chester Projesi ileriki sayfalarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır. ABD'nin talep etmekte olduğu ve 88.000$ olarak tahmin edilen zarar tazminatı 100.000$ olarak 1901 yılında ödendi.[90]

Bu esnada 1869 yılından buyana iki ülke arasında devam eden vatandaşlık sorunun çözme görüşmelerinde sonuca varılarak 1874 yılında imzalanan antlaşma Senato'nun metni değiştirmesi nedeni ile yürürlüğe girmedi. Oysa benzer antlaşma Almanya ile ABD arasında yürürlükteydi. Senato, Ermeni göçmenlerin yönlendirmesi ile metni değiştirme gereği duymuştu.[91] Amerika'ya giden Ermeni göçmenler ile ilgili en önemli sorun, göç edenlerin arasında çok sayıda Taşnak ve Hınçak komitacısı bulunmasıdır. Komitacılar Amerika'da Osmanlı karşıtı çalışmalarını rahatlıkla devam ettirebiliyorlardı ve kamuoyunu Türkler aleyhine kışkırtıyorlardı.[92] Bir türlü engellenemeyen bu durum daha sonraki yıllarda umulmadık büyüklükte sorunlara neden olacaktır.

Amerika ile Osmanlı Devleti arasında sonradan Amerikan vatandaşlığı kazanmış olan Osmanlı vatandaşlarının, askerlik ve vergi ödeme, Osmanlı hukukuna tabi olma tartışmaları 1900 yılına kadar devam etti. Bu konu ile ilgili olarak 1890 yılında yeniden ele alınan 1874 antlaşmasını II. Abdülhamit onaylamayı reddetmişti. 1899 yılında konu yeniden ele alındı fakat, II. Abdülhamit daha çok Taşnak, Hınçak başta olmak üzere diğer komitacı Ermeniler tarafından Osmanlı vatandaşlık yükümlülüklerinden ve hukuki sorumluluklardan kurtulmak için kullanılan Amerikan vatandaşlığını ya gidenin kesinlikle geri dönmeyeceği sözünü vermesi ya da vatandaşlığını değiştirmek için kendisine izin verilmesi şartında diretince, Amerikan Yönetimi geri adım atmak zorunda kaldı ve 1907 yılında Osmanlı ülkesine geri dönen vatandaşların burada geçerli mazereti olmaksızın iki yıl kalması durumunda vatandaşlıklarını kaybedecekleri hükmünü kabul etti.[93]

Böylece iki ülke arasında çeyrek yüzyıldan fazla sürmüş olan ve on yıllardır suiistimal edilen vatandaşlık sorunu kısmen çözüme kavuşturulmuş oldu. Karar özellikle Ermeniler tarafından şiddetle protesto edilmiştir fakat Amerikan Hükümeti bu konudaki kararlılığından vazgeçmemiştir. Aynı yıllarda Amerika'ya göçmüş olan Hınçak mensubu Ermeni komitacılar, Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenileri isyana teşvik eden çok sayıda gazete ve mecmua yayınlamakta, bu yayınları gemiler ile Osmanlı topraklarında da dağıttırmaktaydı. Washington Elçisi Mavroyani Bey konu ile ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığını sürekli uyararak, Ermeni gazetelerinden kesmiş olduğu propaganda yayınları protesto notalarının ekine koyuyordu.[94] Misyonerler ile ilgili en küçük olumsuzluğu devlet meselesi yapmaktan çekinmeyen Amerikan Hükümeti, Ermeni yayınları konusunu sürüncemede bırakmayı tercih etmekteydi. Bu tartışmalar arasında 1897 yılında ABD'nin James B. Angel'i ortaelçi olarak İstanbul'a ataması II. Abdülhamit tarafından kabul edilmedi. Angel, misyoner teşkilatları ile olan yakın bağlantısı ve Müslüman karşıtlığı ile bilinmekteydi.[95]

1909 yılında İttihat Terakki'nin iktidara gelmesi ile 1908 yılından önce yabancı ülkelere göç etmiş olan Babıali'nin iznini alarak ayrılan *Rizaî* ve izin almadan ayrılan *Firaî* Ermenilerin geri dönmesine izin verilerek Osmanlı topraklarında bıraktıkları gayrimenkullerinin, tapu kayıtlarını göstermeleri ya da Defter-i Hakani'deki kayıtlarda yer alması durumunda iade edilmesine karar verildi. Böylece daha önce sayısız mezalim yapmış komite ve komitacıların da geri dönmesine müsaade olunmuş oldu.[96] İttihat Terakki'nin bu kararı pek çok sorunu ve anlaşmazlığı beraberinde getirdi. Çünkü, karar Ermeniler tarafından suiistimal edildi ve göçen Ermenilerden boşalan mülklere yerleşmiş olan Balkan göçmeni Müslümanlar kullanmakta oldukları mülklerin ellerinden alınmasına itiraz etti.

1895 yılındaki tazminat krizine benzer olarak iki ülke arasında tazminat ile ilgili diğer bir sorun Amerikalı misyoner Bayan Elene M. Stone'nun 3 Eylül 1901 tarihinde Bulgar çetecileri tarafından kaçırılması[97] ve Amerikan Hükümetinin Stone'nun kurtulması için gerekli tazminatın Osmanlı Devleti tarafından ödenmesi ısrarı sonucu ortaya çıktı. Amerikan Hükümeti uzun süre tazminatın Osmanlı Hükümeti tarafından ödenmesi için Babıali üzerinde baskı oluşturduktan sonra, Osmanlı Hükümetinin Misyoner Stone'nun kaçırılmasından sorumlu olamayacağı ve tazminatın Kongre kararı ile ABD Hükümeti tarafından

ya da Amerikan vatandaşları arasında toplanarak ödenmesine karar verildi.[98]

İki ülke arasında krize neden olan Stone'nun daha sonra Bulgarların Osmanlı karşıtı propagandasına yardımcı olmak amacıyla kendi rızasıyla Bulgar çeteciler ile kaçarak olaya rehin alındığı süsü verildiği anlaşılacaktır.

1905 yılına varıldığında Ermeni çetelerinin artan faaliyetleri ve başkaldırı teşebbüslerine karşı tedbirler alınmaya başlandı. Alınan tedbirler kapsamında Osmanlı topraklarına daktilo makinesi sokulması yasaklandı. Çünkü Ermeni çetelerinin daktilo makinelerinde çoğalttıkları muzır neşriyatın kaynağının tespit edilmesi mümkün olamamaktaydı. Bu amaçla aynı yılın Ağustos ayında Amerika'dan gelen 19 daktilo makinesine el konuldu. Amerikan ve İngiliz elçilikleri el konulan daktiloların ülkeye girişine izin verilmesi için yoğun bir çaba içerisine girdiler. Babıali ise ticari amaçlar için kullanılacakları ispatlanıncaya kadar 19 daktilonun geri verilmeyeceğini her iki elçiliğe bildirdi.[99] Amerikan şirketleri daha sonra Arap alfabesi yazmayı mümkün kılan daktilo makineleri üreterek Osmanlı topraklarına gönderdiler fakat Trabzon gümrüğünde bu makinelere de el konuldu.[100]

Bu esnada Ermeni çetelerinin faaliyetleri devam ediyordu. Osmanlı topraklarında huzur ve güven bozucu faaliyette bulunan ve iç güvenliği sarsıcı eylemler yapan Taşnak, Hınçak ve Armenakan mensubu komitacılar yakalandıklarında Amerikan vatandaşlığından kazanmış oldukları pasaportlar ile Amerikan elçiliklerinin korunmasına sığınmakta böylece işledikleri suçlar cezasız kalmaktaydı. Daha önceki yıllarda da sorun teşkil eden bu duruma örnek, Osmanlı uyruğu iken sonradan Amerikan vatandaşlığına geçen Charles Vartaniyan ve Hovanes Afariyan adlı Ermeni'lerin iki ülke arasında yaratmış olduğu gerilimdir.[101]

1905 yılı Eylül ayında Ermeni çetelerine para yardımında bulunmayı reddettiği için Apik Efendi adlı zengin bir Ermeni'yi öldürdükleri suçlaması ile tutuklanan Vartaniyan ölüm, Afariyan ise 15 yıl kürek cezasına çarptırıldı. Amerikan elçiliği 1830 antlaşmasının dördüncü maddesine göre iki suçlunun hemen kendilerine teslim edilmesini talep etmekte gecikmedi. Ortaelçi Leishman, Dışişleri Bakanlığından da gelen talimatlar doğrultusunda katil iki Ermeni'den ziyade bundan sonraki benzer hadiselerde dördüncü maddeden doğduğuna inandıkları kapitüler haklarının tartışmaya açılacağı korkusu ile suçluların kendilerine iade edilmesi için ısrarcı olmak kararındaydı.[102]

Hadise II. Abdülhamit'e Ermeni çeteciler tarafından düzenlenen suikast girişiminin hemen sonrasında gerçekleştiği için farklı bir boyut kazandı. Aslında Amerikan elçisi Leishman da dördüncü madde dolayısıyla elde ettiklerini düşündükleri kapitüler yargılama haklarının pek çok adaletsizliğe yol açtığının farkındaydı. Buna rağmen bir kere elde edilen ayrıcalıktan da vazgeçme niyetinde değillerdi. Amerikan elçiliğine Babıali tarafından verilen cevapta söz konusu kişilerin Osmanlı hükümetinin izni olmadan Amerikan vatandaşlığına geçmeleri dolayısıyla işlemin geçersiz olduğu ayrıca dördüncü maddenin de düşünüldüğü şekilde kapitüler haklar sağlamadığı bildirildi.[103] Amerikan elçisinin ısrarı sonucu ölüm cezasına çarptırılan Vartaniyan'ın cezasının infazı ertelendi. 1906 yılının diğer önemli olayı ABD tarafının uzun süredir istemekte olduğu orta elçiliğin düzeyinin büyükelçiliğe yükseltilmesi talebinin Babıali tarafından kabul edilmesi ve Ortaelçi Leishman'ın görevde iken Büyükelçi olarak atamasının yapılmasıdır.[104] Daha önce 1904 yılında Amerikan Hükümeti her iki ülke arasında ortaelçi düzeyinde yürüyen diplomatik ilişkileri büyükelçilik düzeyine çıkarma isteğinde idi ve bu istek Osmanlı hükümetine bildirilmişti. II. Abdülhamit, büyükelçiliğin getireceği bütçe yükü gerekçesiyle bu talebi daha sonra gerçekleştirilmek üzere ertelemişti.[105]

Bu dönemdeki diğer bir sorun da Edirne, Trabzon, Ordu, Nevşehir, Konya ve Ankara illerinde misyonerlerin İncil satışına çıkartılan zorluklardır. Amerikan Elçiliği İngiliz Büyükelçiliği'nin de yardımıyla misyonerlerin İncilleri rahatlıkla satabilmesi ya da dağıtabilmesi için Babıali üzerinde baskı oluşturmuştu.[106] 1908 yılında İttihat Terakki'nin zorlaması ile anayasanın ilan edilmesi ve Meclis'in toplanmasından sonra, Yeni Hükümet tarafından Abdülhamit döneminde İncil satışları ve daktilo makineleri üzerine konulmuş olan yasak kaldırıldı. Amerika'daki gazeteler 1908'de Anayasa'nın ilan edilmesini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmişlerdi.[107]

1909 yılında gerçekleşen 31 Mart vakası ile ilgili gelişmeler Ortaelçi Leishman tarafından Washington'a gün gün rapor edilmiştir. Olaylar esnasında çoğunluğu misyoner olan Amerikan vatandaşlarını korumak ve Ermenilere yönelik sözde saldırıları engellemek için iki Amerikan gemisi Mersin ve İskenderiye limanlarına gönderildi.[108] 31 Mart vakası dolayısıyla ortaya çıkan belirsizlik ortamında Hınçak çetelerinin de kışkırtması ile Adana, Sis, Haçin ve diğer bazı şehirlerdeki Hınçak komitacılarının yönlendirmesindeki ayaklanma teşebbüsünde bulunulmuş

bu bölgelerde Ermeniler ile kendilerini savunan Türkler arasında çatışmalar çıkmıştı. Ermeni komitacıların çıkartmış olduğu bu karışıklıklar Amerikan kamuoyuna "Ermeniler katlediliyor" şeklinde servis edilmekteydi.[109]

Amerikalılar; İncil satışı, misyoner faaliyetleri, misyoner müesseseleri, yabancıların mülk edinmesi, misyoner yayınları, vatandaşlık değiştiren tebaa, Yahudilerin Filistin'e yerleşimi gibi konularda kendilerine sürekli zorluk çıkartan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini memnuniyetle karşıladı. Amerikan elçisine göre yeni dönemde Türkiye çok daha hızlı kalkınacaktı.[110]

1909 yılı Amerikan dış politikasında keskin dönüşlerin ve değişimlerin yaşandığı bir yıldır. Bu tarihe kadar "Monroe Doktrini" kapsamında Atlantik ötesi çekişme ve çatışmalara çok fazla bulaşmamaya çalışan ABD, İspanya savaşındaki galibiyetinin verdiği özgüvenle küresel bir güç olma yolunda adımlar atmaya başladı. Bu amaçla ilk olarak Dışişleri Bakanlığı'nda yapısal değişimler yapılarak; Uzakdoğu, Latin Amerika, Yakındoğu ve Batı Avrupa Bölümleri kuruldu. Belirtilen yapısal değişiklikler ABD dış politikasını daha profesyonel bir zemine oturttu. Teşkilat yapısı yeniden organize edilen Dışişleri Bakanlığının Yakındoğu Bölümü'nün ilgi alanını oluşturan toprakların hemen tamamı Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alıyordu.[111]

II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) Türk-Amerikan ilişkilerinde bunalımlarla dolu bir dönem olsa da, bu dönemde yoğunlaşmış, siyasi ve kültürel sahalarda kayda değer ilerlemeler kaydedilmişti. Osmanlı Devleti 1889 tarihindeki sel ve hemen akabinde 1894 tarihindeki yangın felaketi ile karşılaşınca Amerika Birleşik Devletlerine yardım göndermiş buna karşılık da, 1894 İstanbul Depreminde Amerikalılar Osmanlı halkına yardım göndererek karşılık vermişti.[112] Avrupa Denge siyaseti içerisinde Amerika ile yakınlaşarak yeni bir güç merkezi ile işbirliğinde bulunmak isteyen Abdülhamit, zaman zaman ABD Donanmasında görevli olup Türk Karasularında bulunan subaylara ve Amerikan elçilerinin eşlerine liyakat nişanları vererek temasları sıcak tutmaya çalışmıştı.[113]

İki ülke arasındaki ilişkileri ilerletmek amacıyla, 1894 yılında II. Abdülhamit, Kongre'deki Osmanlı Devleti ile ilgili olumlu sözleri için ABD Başkanı S. Grover Cleveland'a bir tebrik mesajı göndermişti.[114] Mesaj Amerikan Hükümet katlarında memnuniyetle karşılansa da II. Abdülhamit'in evrensel siyaseti ve Amerika ile yakınlaşma çabaları

Okyanus ötesinde istenilen beklenti ve sıcaklığı hiçbir zaman bulamamıştır. Amerikan siyaseti pragmatizm üzerinde yürüyordu ve Amerikan halkı kuruluşta prensip edindiği püriten ahlak ve bu doğrultudaki Hıristiyan milliyetçisi tutumdan vazgeçmeye niyetli değildi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki diplomatik görevlilerinin kendi vatandaşlarının lehine sürekli Osmanlı içişlerine karışmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin Amerika topraklarındaki diplomatik temsilcileri bu ülkede bulunan az sayıdaki Osmanlı vatandaşı lehine çok nadiren Amerikan makamları nezdinde girişimde bulunmaktaydı. Bahse konu az sayıdaki girişimlerden de çok fazla netice elde edilememiştir. Etkin katılımda bulunulan ender olaylardan bir tanesi Güney Omaha anlaşmazlığıdır. 1909 yılının Şubat ayı başlarında Nebraska Eyaleti'nin Güney Omaha Kasabası'nda Yunanlı işçilerin neden olduğu çatışma ortamında Avusturyalı ve Yunanlı işçilerin yanında olaylarla ilgileri olmamasına rağmen Osmanlı vatandaşı işçiler de zarar görmüştü.[115]

Suçsuz olmalarına rağmen bazı Osmanlı vatandaşlarının polis tarafından tutuklanarak kefalet talep edilmesi üzerine Washington'daki Osmanlı Elçiliği olaydan yaklaşık bir buçuk yıl sonra sözlü bir nota ile Amerika Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Osmanlı vatandaşlarından Güney Omaha polisi tarafından istenilen 250$ tutarındaki tazminatın karşılanmasını ya da bu talepten vazgeçilmesini istedi. Bakanlık sözlü notayı aldığı notunu elçiliğe bildirmekle yetindi.[116] Osmanlı Elçiliği yukarıdaki miktara ek olarak Amerikan makamlarından vatandaşlarının zararlarının karşılanması için 1.734$ talep etmişti. Amerikan Hükümeti 1916 yılında Güney Omaha'daki olaylarda sorumluluğunu kabul etmeyerek Osmanlı Devleti'ne toplam 230$ tazminat ödenmesine karar verdi.[117]

1911 yılında I. Balkan savaşı patlak vermiş, Türk orduları Balkan Devletleri karşısında hızlı bir şekilde çözülmeye başlamıştı. Gelişmeler üzerine Amerikalılar misyoner okulları ve teşkilatlarının güvenliğini garanti altına almak için çalışma başlattılar. İstanbul'un işgali durumunda Üsküdar'daki misyoner okulları ve Robert Koleji ilk olarak korunacak kurumlardı. Özellikle Robert Koleji'nde Yunan ve Bulgar öğrenciler eğitim görüyordu.[118] Amerikan Hükümeti İtalya ve Balkan Savaşları esnasında tarafsız kalan ABD misyoner teşkilat ve mülklerinin güvenliğini garanti altına almak için Osmanlı Karasularına; Türk Karasularında bulunan U.S.S. *Scorpion*'a ek olarak iki zırhlı savaş gemisinden oluşan bir filo gönderdi.[119]

1913 yılında Alman asıllı bir Yahudi olan Henry Morgenthau Büyükelçi olarak İstanbul'a atandı.[120] Morgenthau'nun atandığı dönemde Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlıkların boyutu her geçen gün artan bir devreye girmişti. Osmanlı Hükümeti Yunanistan'a bırakmak zorunda kaldığı adaları geri almak istediği için rekabet denize kaymıştı. Osmanlı Devleti'nin donanmasını güçlendirme çalışmalarına karşı Yunanistan da Amerika'nın *Idaho* ve *Mississippi* savaş gemilerini satın almak için girişimde bulunmuştu. Bu haberin duyulması üzerine Cemal Paşa bizzat Morgenthau ile, Washington Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey ise Başkan Wilson ile şahsen görüşerek gemilerin Yunanistan'a satışını engellemek istedi, fakat bu girişimde başarılı olunamadı. Morgenthau, günlüğünde savaş gemilerinin satışına, Almanların da engellemeye çalıştığını fakat Yunanlıların gemileri satın alarak donanmalarını üstün konuma getirdiklerini kaydetmektedir.[121] Gemilerin Yunanistan'a satışı Morgenthau'yu memnun etmişti.

Bu şartlar altında 1914 yılında gelindi ve I. Dünya Savaşı'nın arafesinde kapitülasyonların kaldırılmasına karar verildi. Enver Paşa kapitülasyonların kaldırılması kararı yürürlüğe konulmadan önce Amerikan Büyükelçisi Morgenthau ile görüşerek destek istedi. Morgenthau ise, gümrük vergileri üzerindeki ticari kapitülasyonların tartışılabileceği fakat adli kapitülasyonların kaldırılmasının kabul edilemeyeceği cevabını verdi. Morgenthau, Enver Paşa'nın Türk mahkemelerinde Amerikan yargıç görevlendirilmesi teklifini de uygulanamayacağı için kabul etmedi.[122] Morgenthau'nun muhalefeti dikkate alınmayarak tüm büyükelçiliklere 1 ekim 1914 tarihinden itibaren kapitülasyonların artık yürürlükte olmayacağı bildirildi. Böylece Türk-Amerikan ilişkilerinde kapitüler haklardan doğan pek çok sorunun yaşandığı 84 yıllık bir dönem de sona ermiş oldu.

Sonuç

Misyonerler ilk olarak Osmanlı topraklarına geldiklerinde Müslümanları Hıristiyanlaştırmayı denemişler fakat başarılı olamayarak bundan vazgeçmişlerdi. 1913 yılında merkezden gelen bir emirle Müslüman Türklerin Hıristiyanlaştırılması için çalışmaların yoğunlaştırılması kararlaştırıldı. Resmi tepkiden kaçınılarak Hıristiyanlaştırma faaliyeti gizlice yürütülecekti. Bu amaçla, anaokulları, çocuk ve gençlik, kadın ve kız kulüpleri kurularak faaliyetler bunların altında yürütülecek,

okuma yazma bilmeyenlerin evine gidilerek propaganda yapılacaktı. Milli Mücadele sonrasındaki gelişmeler bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.

İlk misyonerlerin Osmanlı topraklarına ayak basmasından I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1914 tarihine kadar geçen sürede artık Osmanlı topraklarındaki örgütlenme ve kurumsallaşma çalışmalarını tamamlayan misyonerlerin resmi olarak iki yüze yakın kilisesi ve on binden fazla kilise üyesi cemaatleri vardı. Misyonerlerin pervasızlıkları ve kanun, kural tanımayan eylemleri o derece ileri gitmiştir ki, I. Dünya Savaşı öncesine kadar geçen 20 yıllık sürede Amerikan Hükümeti, İstanbul'daki Amerikan diplomatik temsilciliği, Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerindeki Amerikan konsoloslukları ve Babıali arasındaki yazışma, görüşme ve raporlamaların büyük kısmı misyoner okulları, misyoner faaliyetleri ve ilgili kurumları, misyoner okullarına ve kurumlarına uygulanan gümrük şikâyetleri, misyonerlerin çalışmaları ilgili ayrıcalıklar, İncil satışları, misyonerlerin kamu güvenliğini tehdit eden yayınları, çalışmaları ve misyonerlerin sebep olduğu sorunlar, Osmanlı topraklarında misyonerlerin faaliyetlerinin kolaylaştırılması gibi konular teşkil etmiştir.

Metin içinde de görüldüğü gibi, misyonerlerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle Amerikan hükümeti birkaç kez tehdit amacı ile savaş gemilerini ve filolarını Osmanlı karasularına ve limanlarına göndermiş, birkaç kez iki ülkenin sıcak çatışmaya girmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda Amerikan misyonerlerinin en çok ilgilendiği Osmanlı azınlığı Ermenilerdir.

Misyonerlerin Osmanlı tebaası içerisinde en çok ilgilendikleri ve propagandalarına karşılık bulabildikleri Osmanlı tebaası Ermenilerdir ve misyonerler Ermeni isyanlarında yadsınamaz bir role sahip olmuşlardır. İki ülke diplomatik ilişkilerinin I. Dünya Savaşına kadar geçen 84 yıllık seyri içerisinde Osmanlı Devleti büyük oranda beklentilerinin karşılığını bulamamış, ilişkiler ABD'nin pragmatist politikası zemininde yürümüştür. Bu durumda da misyonerlerin etkisi büyüktür.

Tüm bunlara ek olarak misyonerlerin ve onlarla sıkı işbirliği içinde çalışan Amerikalı diplomatların ABD kamuoyunda oluşturmuş oldukları Türk karşıtı, nefrete dayalı söylem iki ülke halkları arasındaki anlaşmazlıkların temelini teşkil etmiştir. Amerikan halkı uzun süre Türkleri tanımadan Türklerden nefret etmiştir ve bu algının en büyük nedeni misyonerlerin organize ettiği kara propaganda olmuştur.

45 Mark Sykes, Dar-Ul-Islam: A Record of A Journey Through Ten of The Asiatic Provinces of Turkey, Darf Publishers Limited, London 1988, s.71, 78.

46 Grabill, Protestant Diplomacy and the Near East, s.25.

47 Jacop C. Hurewitz, Middle East Dilemmas: The Background of United States Policy, Russell & Russell, New York 1953, s.167-168; John A. DeNovo, American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1963, s.104.

48 Jessica L. Taylor, Through the Eyes of the Post: American Media Coverage of the Armenian Genocide, Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, East Tennessee State University, May 2009, s.65.

49 Taylor, Through the Eyes of the Post, s.65-66.

50 Taylor, Through the Eyes of the Post, s.67, 73.

51 E. Alexander Powell, The Struggle For Power In Moslem Asia, John Long, Limited, London 1925, s.23-24, 28, 31-37.

52 Nuri Karakaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tasfiyesi Sürecinde Amerikan Politikası", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXV, Sayı 1, Temmuz 2010, s.272, 274, 279, 289-290.

VI. ABD'li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasında Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İki Ülke Diplomatik İlişkilerine Etkisine Genel Bir Bakış

İsmail KÖSE

1 Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", OTAM, S.3, Ankara 1992, s.1-2; M. Alaaddin Yalçınkaya, "The Modernization of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of Ismail Ferruh Efendi to London (1997-1800)", A Bridge Between Cultures, The Isis Press, İstanbul 2006, s.64; Charles Oscar Paullin, Diplomatic Negotiations of American Naval Officers 1778-1883, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1912, s.128; Hasan Özsoy, Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1995, s.141.

2 Hans Lukas-Kieser, "Muslim Heterodoxy and Protestant Utopia, The Interactions Between Alevis and Missionaries in Ottoman Anatolia", Die Welt Des Islams, S.41, No:1, Mart 2001, s.98.

3 Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2000, s.21.

4 Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin", s.3-4; Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s.15.

5 Suzanne Elizabeth Moranian, *The American Missionaries and Armenian Question,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Madison: The University of Wisconsin, 1994. s. 144; Kieser, *a.g.m.,* s. 92.

6 Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s.41-42; Nejla Günay, "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri", Akademik Bakış, C.1, S.2, Yaz 2008, s.109.

7 *A.g.e.,* s. 54-55.

8 Moranian, *a.g.t.,* s. 146; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya….,* s. 6.

9 William M. Ramsay, *Impressions of Turkey During Twelve Years' Wanderings,* London: Hotter and Stoughton, 1897. s. 223-25, 230.

10 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 167.

11 *A.g.e.,* s. 15.

12 Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887,* İstanbul: Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010. s. 294; *New York Times,* "Missionaries in Danger", August 20, 1892. s. 4.

13 *Baptist Missionary Magazine,* "Missionary Literature", February 1873, 53;2, s. 62; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin…,* s. 3; James L. Barton, "One Hundred Years of American Foreign Missions: An Interpreation", *The North American Review,* S. 183, No: 601, 19 Ekim 1906. s. 750.

14 Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin…,* s. 2; 1806 yılında Protestan misyoner örgütlenmesi Williamstown, Massachusettes Eyaletinde, Samuel J. Mills, James Richards, Francis L. Robbins, Harvey Loomis ve Byram Green tarafından kurulmuştu. ABCFM, ABD'deki Protestan örgütlerini tek çatı altında toplamak için 1810 yılında yapılan genel kurulda Massachuttes Valisi John Treadwell ABCFM Başkanı olarak seçildi. 1818 yılı toplantısında Osmanlı topraklarında misyon teşkilatları oluşturulmasına karar verildi. Bkz. Barton, *a.g.m.,* s.745, 747.

15 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 43, 46.

16 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 22; Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003. s. 36; Melek Öksüz, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları", *History Studies,* C. 2/1, 2010. s. 150; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin…,* 4; Barton, *a.g.m.,* s. 748; John M. Vander Lippe, "The "Other" Treaty of Lausanne: The American

Public and Official Debate on Turkish-American Relations", *Turkish Yearbook,* C. 23, Ankara 1993. s. 32.

17 *Mr. King to Mr. Bayard,* US Legatiation, Constantinople, January 11, 1851, *PRFRUS,* Washington: Government Printing Office, 1888. s. 1083-1085; Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 28; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin…,* s. 5.

18 Cox, *a.g.e.,* s. 294.

19 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 31; Merril D., Peterson, *America and Armenian Genocide, 1915-1930 And After Starving Armenians,* Virginia, Univeristy of Virgina, 2004. s. 19-20.

20 Barton, a.g.m., s. 748.

21 Açıkses, a.g.e., s. 50; *New York Daily Times, "The Levant",* September 21, 1852. s 2.

22 Vladimir A. Stanoff, *Reports and Letters of American Missionaries, Referring to the Distribution of Nationalities in the Former Provinces of European Turkey, 1858-1918*, Sofia, 1919. s. 3-4,18; *New York Times,* "Minister Strauss Received by the Sultan", July 20, 1888. s. 1; *New York Times,* James Creelman, "Meaning of the Massacres of Christians by Moslems", July 25, 1909. s. SM2.

23 Cemal Paşa, *Hatıralar,* 5. Baskı, Haz. Albay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010. s. 361-64; *Talat Paşa'nın Anıları,* 5. Baskı, Haz. Albay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009. s. 69; *New York Times,* "The Methodist Preachers", October 27, 1874. s. 2; *New York Times,* "The Alleged Outrages aga-inst the American Missions", February 12, 1875. s. 1; New York Times, "Americans Imprisoned in Turkey", September 12, 1894. s. 4; *New York Times,* "Devils in Human Form", November 16, 1896. s. 5.

24 Mr. Morris to Mr. Seward, Extracts, Legation of the USA, Constantinople, November 11, 1862; Translation, Sublime Porte, Department of Foreign Affairs, No: 6346-79; November 12, 1862, *PRFRUS,* Washington: Government Printing Office, 1864. s. 1174-175, 1177; Mr. Morris to Mr. Seward, No: 151, Legation of the USA , April 25, 1866, *Congress Executive Documents, The House of Representatives, 1866-1867,* Washington: Government Printing Office, 1867. s. 241; Mr. Hirsch to Mr. Blaine, Legation of the US, Constantinople, March 31, 1890, *Congress Executive Documents, The House of Representatives, 1890-'91,* Washington: Government Printing Office, 1891. s. 752-53; *New York Daily Times,* "Turkey", May 19, 1852.

25 Inclosure 5 in No. 7, Protest of American Citizens, Legation of the USA, Constantinople, March, 9, 1875, *Congress Executive Documents,*

The House of Representatives 1875-1876, Washington: Government Printing Office, 1876. s. 1299-305.

26 Mr. Morris to Mr. Seward, No: 181, Legation of the USA , November 30, 1866, *Congress Executive Documents, The House of Representatives, 1866-1867,* Washington: Government Printing Office, 1867. s. 257.

27 *Baptist Missionary Magazine,* "Missionary Literature", February 1873, 53, 2, s. 62.

28 *Mr. Boker to Mr. Fish,* Legation of the USA, Constantinople, March, 9, 1875, *Congress Executive Documents, The House of Representatives,* 1875-1876, Washington: Government Printing Office, 1876. s. 1294-295; *Mr. Baraczi to Mr. Boker*, a.g.e., Inclosure in No: 276, Constantinople, March 4, 1875, s. 1295; Kieser, *a.g.m.,* s. 93.

29 Misyonerler, Robert Kolejini kurma çalışmalarını 1857 yılında başlatmışlardı. Kolejin kurulması için önce Rumeli Hisarı yanında o dönemde Paris Büyükelçisi olan Ahmet Vefik Paşa'nın arazisi istenmiş fakat A. Vefik Paşa arazisini satmaya razı olmamıştı. Bunun üzerine en iyi olabilecek ikinci yer, Kuruçeşme'de satın alınarak Robert Koleji'nin inşaatı planlanmıştı. Fakat A. Vefik Paşa bir yıl sonra arazisini satmaya razı olunca iki parça halinde Kolejin arsası 1.400 İngiliz Sterlini ödenerek satın alındı ve 1862 yılında inşaatın başlaması planlandı. Bu esnada Kolej eğitime başlamıştı. Amerika'nın İstanbul'da bir kolej açmasına en büyük muhalefet Fransa, Rusya ve Roman Katolik Kilisesi'nden gelmekteydi. Misyonerler, Washington Ortaelçisi Bulak Bey'i de devreye sokarak Kolej inşaatı için izin almaya çalıştı. Gerekli izni sağlayacak olan *Padişah iradesi* 1868 yılında Amerikalı amiral Farragaut'un İstanbul ziyareti esnasında verildi. Robert Koleji'nin İngilizce eğitim verecek olmasına karşı Fransızlar da 1868 yılında Fransızca eğitim verecek olan Galatasaray Lisesi'ni açmışlardır. Robert Koleji'nde öğrencilikten öğretmenliğe atanan ilk Osmanlı vatandaşları Hagopos Diyedciyan isimli Ermeni ve Petco Gorbanoff isimli Bulgardı. Kolej'de öğretmen olabilmek için misyonerlik eğitiminden geçme şartı vardı. Bilgi için bkz. George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College,* Boston and New York: The University Press of Cambridge, 1909. s. 7, 8-13, 311; Bununla birlikte, Erdal Açıkses Washburn'un vermiş olduğu bu bilginin yanlış olduğunu ve Arsa'nın Serpuhi adında bir Ermeni'den kiralandığını söylemektedir. Açıkses, *a.g.e.,* s. 53; Öğrencilikten yetişme ilk yerli öğretmenlerin bir Ermeni ve Bulgar olması bilinçli olarak yapılmış bir seçimdi. Kolej ilk yıllarda Türk öğrenci de kabul etmiş fakat daha sonra büyük çoğunluğu, Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar oluşturmuştur.; Cox. *a.g.e.,* s. 290-91, 620-21.

30 *Mr. Maynard to Mr. Fish,* Legation of the USA, Constantinople, July 23, 1875, *Congress Executive Documents, House of Representatives,* 1875-1876, Washington: Government Printing Office, 1876. s. 1306; Erhan, *a.g.e.,* s. 193; Washburn, *a.g.e.,* s. 1.

31 House of Representatives, Doc. No: 927, *USCR, a.g.b.,* s. 16; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin…,* s. 11; Henry Morgenthau, *Secrets of the Bosphorus,* London: Hutchinson & Co. 1918. s. 38. "… *Robert College, an institution that represented America's conception of the way to "penetrate" the Turkish Empire…".*

32 *Baptist Missionary Magazine,* "News From Mission Lands", Nisan 1895:74,4. s. 116; Ramsay, *a.g.e.,* s. 226.

33 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 138.

34 Haggos Effendi to Mr. Maynard, Inclosure in No. 351, Constantinople, October 18, 1879, *Congress Executive Documents, House of Representatives 1880-81,* Washington: Government Printing Office, 1881. s. 962-65.

35 Refusal by Turkish Officials to issue travelling Teskéréh to the Rev. R. M. Cole, *PRFRUS,* Washington: Government Printing Office, 1902. s. 532-29.

36 *Baptist Missionary Magazine,* "The World Field", 1875, 55;4, s. 119; Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 39-40, 66.

37 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 81-82, 89.

38 Sublime Porte, Department of Foreign Affairs, April 7, 1863. Translation, No. 7211-6, Washington: Government Printing Office, 1864. s. 1186; Memorandum drawn up by Rev. H. O. Dwight, *Congress Executive Documents, The House of Representatives, 1889-'90,* Washington: Government Printing Office, 1890. s. 714.

39 Mr. MacVeagh to Mr. Fish , No: 408, Legation of the USA, Constantinople, April 25, *Congress Executive Documents, The House of Representatives, 1871-1872,* Washington: Government Printing Office, 1872. s. 901-02; Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Atatürk Yolu,* Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl 1, S. 1, Mayıs 1988. s. 1-2.

40 Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet* İdaresi *1895-1908,* İstanbul: Klasik Yayınları, 2007. s. 110.

41 Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 110.

42 Mr. Hay to Mr. Leishman, Department of State, Washington, February 2, 1903, *PRFRUS,* Washington: Government Printing Office, 1904. s. 737-738.; Gordon, *Turkish American Treaty...,* s. 713.

43 Negotiations with Turkish Government with reference to official recognition of American educational, Charitable and religious institutions in Turkey, and other pending questions, *PRFRUS 1903,* Washington: Government Printing Office 1904. s. 735-54.

44 Mr. Leishman to Mr. Hay, Legation of the USA, Constantinople, November 6, 1903. *PRFRUS 1903,* Washington: Government Printing Office, 1904. s. 760-761; Özsoy, a.g.t., s. 138-39.

45 *New York Times,* "Peace Union Sympathizes-Condoles Assassination of Vice Consul in Beyroot", Augusts 28, 1903. s. 2*; Wall Street Journal,* "Turkey to Investigate", August 29, 1903. s. 2.

46 Mr. Hay to Mr. Leishman, Department of State, Washington, September 1, 1903, *PRFRUS 1903,* Washington: Government Printing Office, 1904. s. 771-72; *New York Times,* "Turkish Situation Brings Hay Back", August 30, 1903. s. 3.

47 Mr. Leishman to Mr. Hay, Legation of the US, Constantinople, September 4, 1903, *PRFRUS 1903, a.g.e.,* s. 772.

48 Mr. Leishman to Mr. Hay, Legation of the US, Constantinople, September 10, 1903, *PRFRUS 1903, a.g.e.,* s. 780.

49 Educational, and Charitable Institutions Established in the Ottoman Empire, Part 1, List of American Religious, *PRFRUS 1907,* Part II, Washington: Government Printing Office, 1910. s. 1059-062; Öksüz, *a.g.m.,* s. 154.

50 *Wall Street Journal,* "The Turkish Situation", August 10, 1904. s. 5.

51 Mr. Leishman to Mr. Hay, American Legation, Therapia, August 12, 1904, *PRFRUS 1904, a.g.e.*, Washington: Government Printing Office, 1905. s. 826.

52 Mr. Hay to Mr. Leishman, Department of State, Washington, August 12, 1904, *PRFRUS 1904, a.g.e.*, s. 827; *New York Times,* "The President's Message", December 5, 1893. s. 9.

53 Morgenthau, *Secrets of the…,* s. 156, 181-82; Henry Morgenthau, "A vision of the Red Cross after the War", *New York Times,* December 19, 1917.

54 R. L. Daniel'in bahsetmiş olduğu propaganda nitelikli iddialar Harbord Raporu'nun 1. Bölümü olan Ermeni tarihçesi kısmında yer almaktadır ve 9, 10 yaşındaki ermeni kızların birkaç paraya Kürtlere satıldığı söylenmektedir.

55 Robert L. Daniel, "The Armenian Question and American-Turkish Relations, 1914-1927", *The Mississippi Valley Historical Review,* Vol. 46, No. 2, (Eylül, 1959), s. 254-55.

56 To a Resolution of the Senate of December 4, 1895…, Senate, Message From the President of the US, Doc. No. 33, *USCR,* December 19, 1895. s. 2.

57 *New York Times,* "Fear of More Massacres", June 5, 1909. s. 3; *San Francisco Chronicle,* "Fears of Massacre", April 6, 1895. s. 1; San Francisco Chronicle, "Stories of Cruelty", June 12, 1895. s. 2.

58 The Foreign Secretary of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Secretary of State, ABCFM, Boston, November 5, 1907. James L. Barton, Part 1, *PRFRUS 1907,* Part II, Washington: Government Printing Office, 1910. s. 1067-068; Özsoy, *a.g.t.,* s. 148; Misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olan sadece Osmanlı Devleti değildi. Örneğin; misyonerler, 1915 yılında I. Balkan Savaşında Sırpların eline geçen Manastır kentinden kendilerine gönderilen mektupların bu sefer Sırp yönetimi tarafından açılarak okunduğunu rapor etmişlerdir. Vladimir A. Stanoff, *Reports and Letters of American Missionaries, Referring to the Distribution of Nationalities in the Former Provinces of European Turkey, 1858-1918,* Sofia, 1919. s. 79.

59 The American Chargé d'Affairs to the Secretary of State, American Embassy, Constantinople, October 17, 1910, *PRFRUS 1911,* Washington: Government Printing Office, 1918. s. 738-39; Misyoner Erickson I. Balkan Savaşı'nda Sırpların eline geçen İlbasan'a dönecek ve 1913 yılında bu sefer Sırplar tarafından tutuklanarak kentten kovulacaktır. Tsanoff, *a.g.e.,* s. 76.

60 The American Minister in temporary charge of the Embassy at Constantinople to the Secretary of State, American Embassy, Constantinople, January 31, 1911, Doc. No: 310, *PRFRUS, a.g.e.,* s. 747.

61 *Washington Post,* "More Trouble at Adana", May 30, 1909. s. 8.

62 Washburn, *a.g.e.,* s. 245-47. Amerika'ya göçen Osmanlı vatandaşlarının propaganda yayınlarına bir örnek olarak bkz. Rev. S.S. Yenovkian, An Armenian Refugee, *Martyred Armenia, A Brief Description of the Recent Horrible Massacres of The Christian Armenians in Turkey,* Cleveland Co. 1896.

63 Stanoff, *a.g.e.,* s. 22, 96; Cox, *a.g.e.,* s. 386.

64 Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin, Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu raporunda; Hınçak çetelerinin bilinçli olarak Türk ve Kürt halkına saldırdığını, böylece Rusya'nın ve daha sonra ABD'nin olaya karışmasının sağlanmaya çalışıldığını bildirmektedir. "... *These Huntchaguist bands, organized all over the Empire, will watch their opportunity to kill Turks and Koords, set fire to their villages, and then make their escape into the mountains. The enraged Moslems will then rise and fall*

upon the defenseless Armenians and slaughter them with such barbarities that Russia will enter, in the name of humanity and Christian civilization, and take possession ...". Letter from Mr. Cyrus Hamlin in regard to Armenian revolutionary organization, Lexington, December 23, 1893, *PRFRUS 1895,* Part II, Washington: Government Printing Office, 1896. s. 1415-416; Hamlin benzer söylemini Amerikan kamuoyu ile paylaşarak, Başkan Cleveland'ın 1893 Aralığında Kongre'de yaptığı ve Osmanlı Hükümeti'nin kaygılarını kabul edilebilir bulduğu konuşmasını destekleyen bir de makale yazmıştır. Bkz. *New York Times,* "President Cleveland and the Armenians", January 18, 1894. s. 4; *Los Angeles Times,* "Cleaned out the Town", December 23, 1895. s. 8; *San Francisco Chronicle,* "The Armenian Troubles", December 4, 1894. s. 3; *San Francisco Chronicle,* "The Plot against the Sultan's Life", November 2, 1895. s. 9; Erzurum isyanı esnasında şehirde bulunan Amerikalı misyoner W. W(?). Chambers, 1924 yılı Ekim ayında dönemin ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile yaptığı görüşmede isyan öncesinde Taşnak ve Hınçak mensubu Ermenilerin Berlin Konferansı'na güvenerek kışkırtmada bulunduklarını itiraf etmiştir. Bkz. *Library of Congress Manuscript Division, The Papers of Mark L. Bristol-VI,* War Diary, Confidential, October 27, 1924. s. 1-3.

65 Kieser, *a.g.m.,* s. 90-91; Günay, *a.g.m.,* s. 112.

66 Günay, *a.g.m.,* s. 113; Nedim İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göcü", *OTAM,* S. 6, Ankara 1995. s. 258; Amerikan ortaelçisinin bu küstahlığa varan hadsiz davranışı Washington Ortaelçisi Mavroyani Bey tarafından protesto edilmiştir. Mavroyeni Bey to Mr. Olney, Translation, Imperial Legation of Turkey, Washington, December 21, 1895, *PRFRUS 1895,* Part II, Washington: Government Printing Office, 1896. s. 1413-416; *Marblehead*'ın İstanbul'a gelmesine II. Abdülhamit müsaade etmemiştir.

67 Message From the President of the US, Relative to Withholding of the exequaturs of American vice-consuls dully appointed to the consulates of Erzurum and Harpoot by the Turkish Government, *USCR,* Senate, Doc. No. 49, December 30, 1895. s. 10-11; *New York Times,* "The Armenian Question", December 22, 1890. s. 4; *Washington Post,* "The Turkish Side of the Affair", January 9, 1895. s. 4.

68 Vahdettin Engin, *Pazarlık,* İstanbul; Yeditepe Yayınları, 2010. s. 10.

69 Cox, *a.g.e.,* s. 468, 637-43.

70 *Washington Post,* "American Sailors in Command of Turkish War Ships", February 21, 1909. s. 10; Lippe, *a.g.m.,* s. 35.

71 Gordon, *Turkish American Controversy….,* s. 662-63; Karpat, *a.g.m.,* s. 190; İpek, *a.g.m.,* s. 263-65.

72 *USCR, a.g.b.,* Doc. No. 49, December 30, 1895. s. 1-2; Açıkses, *a.g.e.,* s. 75.

73 Message From the President of the US, To a Resolution of the Senate of December 4, 1895… *USCR,* Senate, Doc. No. 33, December 19, 1895. s. 8; 1901 yılında Dr. Thomas Norton'un Harput'a konsolos olarak tayin edilmesi Babıali tarafından kabul edilmiştir. *New York Times,* "Turkey Act in Norton Matter", January 8, 1901. s. 5.

74 *San Francisco Chronicle,* "More Bloodshed Feared-The Situation in Turkey is Critical", April 9, 1896. s. 1.

75 Gordon, *Turkish American Treaty…,* s. 714.

76 Treaty of 1830-Interpretation of Article IV, *PRFRUS 1902,* Washington: Government Printing Office, 1903. s. 1049-1050.

77 Gordon, *Turkish American Controversy….,* s. 659; *New York Times,* "The Sultan Need not tremble Yet", February 11, 1894. s. 16; Bu dönemde Amerikan gazetelerinden özellikle New York Times'ta, Ermenilerin, yağma, katliam ve anarşiye yönelik hareketlerini eleştiren yazılar çıkmaktaydı. P. H. Vartoguian isimli Ermeni New York Times'daki yayınlardan rahatsızlığını dile getiren, Ermenilerin haklılığını Amerikan kamuoyuna anlatarak Hınçak çetelerinin gerçek amaçlarının ortaya çıkmasını engellemek için bir cevap göndermiş ve bu cevap da gazetede yayınlanmıştır. Bkz. *New York Times,* "Turkey and Armenians", March 19, 1894. s. 3.

78 *USCR, a.g.b.,* Doc. No. 33, December 19, 1895. s. 8.

79 *USCR, a.g.b.,* s. 8.

80 Requesting information in regard to the treatment of naturalized citizens of the US of Armenian origin..., Senate, Message From the President of the US, … Doc. No. 83, *USCR,* January 16, 1896. s. 1-3.

81 *USCR, a.gb.,* s. 1-3.

82 USCR, *a.gb.,* s. 2-3.

83 Mavroyeni Bey to Mr. Bayard, Translation, Imperial Legation of Turkey, Washington, March 2, 1888, *Congress Executive Documents, The House of Representatives, 1888-'89,* Washington: Government Printing Office, 1889. s. 1627; Hurewitz, *a.g.e.,* s. 495.

84 Liability of Naturalized Citizens of the USA… Department of State, Washington, January 22, 1901, *PRFRUS 1901,* Washington: Government Printing Office, 1902. s. 515-16.

85 *New York Times,* "Driven from Jerussalem", May 6, 1888. s. 13.

86 Rights of Jews to Three Months'… Mr. Griscom to Mr. Hay, Legation of the USA, Washington, January 31, 1901, *PRFRUS 1901,* Washington: Government Printing Office, 1902. s. 516-517; Mr. King to Said Pasha, US Legation, Constantinople, September 22, 1888, *Index to the Executive Documents of the House of Representatives, C. 2, 1888-'89.* Washington: Government Printing Office, 1889. s. 1616; Engin, *a.g.e.,* s. 93-98; *New York Times,* "Jewish Visitors to Palestine", April 17, 1901. s. 5.

87 To a Resolution of the Senate of December 4, 1895… Senate, Message From the President of the US, Doc. No. 33, *USCR,* December 19, 1895. s. 3; *New York Times,* "The Trouble with Turkey", May 7, 1900. s. 7; *New York Times,* "Another Demand on Turkey", August 10, 1900. s. 1; Günay, *a.g.m.,* s. 114-16.

88 *San Francisco Chronicle,* "Armenians Appeal to the American Nation", December 26, 1900. s. 3; Günay, *a.g.m.,* s. 115.

89 Mr. Hay to Mr. Griscom, Department of State, Washington, December 11, 1900, *PRFRUS 1901,* Washington: Government Printing Office, 1902. s. 514; *New York Times,* "Turkey Again Defiant", November 24, 1900. s. 7; Gordon, *a.g.e.,* s. 257.

90 *Wall Street Journal,* "The Turkey Indemnity", July 12, 1901. s. 3; Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 153; Günay, *a.g.m.,* s. 116.

91 Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 17; *New York Times,* "A Model Foreign Minister", March 25, 1889. s. 5; *Washington Post,* "Treaties with Turkey", October 20, 1886. s. 5; Karpat, *a.g.m.,* s. 190; Hurewitz, *a.g.e.,* s. 495.

92 Peterson, *a.g.e.,* s. 27.

93 Gordon, *Turkish American Controversy….,* s. 666; İpek, *a.g.m.,* s. 265-66.

94 Mavroyeni Bey to Mr. Gresham, Inclosure: From the Haik, October 1, 1893 p. 280, From the Haik, October 15, 1893, p. 303, Imperial Legation of Turkey, Washington, October 26, 1893, *Executive Documents, The House of Representatives, 1893-'94,* Washington: Government Printing Office, 1895. s. 712-13.

95 *San Francisco Chronicle,* "Object to Minister Angel", May 29, 1897. s. 2.

96 İpek, *a.g.m.,* s. 267; Ahmet Rüstem Bey, *a.g.e.,* s. 38.

97 *New York Times,* "The Capture of Miss. Stone", September 25, 1901. s. 9.

98 Repayment of Money for Ransom of Miss. Elene Stone Missionary in Turkey, Senate, Message from the President of the US, Doc. No: 408, *USCR,* March 27, 1908. s. 1-3; Repayment of Money for Ransom

of Miss. Elene Stone Missionary in Turkey, House of Representatives, Doc. No: 807, *USCR,* May 31, 1912. s. 1-36.

99 The Minister for Foreign Affairs to Minister Leishman, Sublime Porte, Ministry for Foreign Affairs, *PRFRUS 1905,* Washington: Government Printing Office, 1906. s. 884-85.

100 Ambassador Leishman to the Secretary of State, American Embassy, Constantinople, September 19, 1908, Doc. No: 774, *PRFRUS 1908,* Washington, Government Printing Office, 1912. s. 755.

101 Mr. Leishman to the Secretary of State, American Legation, Pera, September 6, 1905, *PRFRUS 1905,* Washington: Government Printing Office, 1906. s. 887.

102 *PRFRUS 1905, a.g.b.,* s. 887.

103 The Minister for Foreign Affairs to Minister Leishman, Sublime Porte, Imperial Ministry for Foreign Affairs, Constantinople, September 7, 1905, *PRFRUS 1905,* Washington: Government Printing Office, 1906. s. 889.

104 Gordon, *a.g.e.,* s. 57; Erhan, *a.g.e.,* s. 145.

105 Tewfik Pasha to Mr. Leishman, Sublime Porte, Ministry for Foreign Affairs, August 12, 1904, *PRFRUS 1904,* Washington: Government Printing Office, 1905. s. 828-29; *New York Times,* "Soldiers of Turkey favor new Regime", December 27, 1908. s. C4; *Washington Post,* "Sultan Calls Exiles", July 31, 1908. s. 4.

106 Rev. Dr. Bilis to Mr. Straus, American Bible Society, Levant Agency, Bible House, Constantinople, May 1, 1888, *Congress Executive Documents, The House of Representatives, 1888-'89,* Washington: Government Printing Office, 1889. s. 1625.

107 Ambassador Leishman to the Secretary of State, American Embassy, Constantinople, September 19, 1908, Doc. No: 774, *PRFRUS 1908,* Washington, Government Printing Office, 1912. s. 755.

108 Ambassador Leishman to the Secretary of State, American Embassy, Constantinople, May 20, 1909. Doc. No: 973, *PRFRUS 1909,* Washington: Government Printing Office, 1914. s. 575, 77; *Washington Post,* "Abdul Awaits Fate", April 21, 1909. s. 1.

109 *Washington Post,* "Turks Tried to kill More", June 8, 1909. s. 11; *San Francisco Chronicle*, "Four thousand are said to be slain", April 21, 1909. s. 1; Ahmet Rüstem Bey, a.g.e., s. 40.

110 *New York Times,* "Young Turks Decree Death to the Sultan", April 20, 1909. s. 1.

111 Message of the President of the USA on Our Foreign Relations, House of Representatives, Doc. No: 927, Congress, *USCR,* December 3, 1912. s. 4; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin….,* s. 2-3.

112 Ürekli, *a.g.e.,* s. 17: *New York Times,* "Another Earthquake in Turkey", July 15, 1894. s. 8.

113 Gifts and Decorations from Foreign Governments, House of Representatives, Report No: 182, *USCR,* January 27, 1902; *USCR,* House of Representatives, Doc. No: 400, January 20, 1906. s. 2; Cox, *a.g.e.,* s. 62; *San Francisco Chronicle,* "Turks in Disaster", September 13, 1894.

114 Mavroyeni Bey to Mr. Gresham, Translation, Imperial Legation of Turkey, Washington, March 27, 1894, , *Executive Documents, The House of Representatives, 1893-'94,* Washington: Government Printing Office, 1895. s. 729-30; *New York Times,* "The President's Message", December 5, 1893. s. 9; *San Francisco Chronicle,* "America and Armenia", January 2, 1895. s. 6; Başkan Cleveland Kongre'deki konuşmasında Hınçak çetelerinin faaliyetlerini eleştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin başka bir ülke vatandaşlığına izinsiz geçen Ermenileri sınır dışı etme hakkı olduğunu söylemişti. Cleveland bir yıl sonraki konuşmasında Amerika'ya yerleşmiş olan Ermenilerin baskısı ile bu görüşünden vazgeçerek Ermeniler üzerindeki Amerikan korumasının devam edeceği mesajını vermiştir. Bkz. *New York Times,* "The President's Message", December 4, 1894. s. 9.

115 Claims presented by foreign Governments, House of Representatives, Doc. No: 576, *USCR,* January 14, 1916.

116 Note Verbale, House of Representatives, Doc. No: 576, Translation, *USCR,* Imperial Ottoman Embassy, Washington, June 23, 1910. s. 14.

117 Claims of Austria-Hungary, Greece and Turkey, Senate, Report No: 103, *USCR,* February 3, 1916, s. 1-3.

118 The American Ambassador to the Secretary of State, American Embassy, Constantinople, November 5, 1912, *PRFRUS 1912,* Washington: Government Printing Office, 1919. s. 1345.

119 House of Representatives, Doc. No: 927, *USCR, a.g.b.,* s. 16; Akgün, *Amerikalı Misyonerlerin…,* s. 11.

120 Henry Morgenthau için bkz. İsmail Köse, "Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 56, 2012/2, İstanbul, 2013, s. 55-85.

121 Henry Morgenthau, *Secrets of the Bosphorus,* London: Hutchinson & Co. 1918. s. 35-36; Şenol Kantarcı, "Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat

ve Milli Mücadele'nin Önemli Siması: Ahmet Rüstem Bey", *Atatürk Yolu Dergisi,* S. 42, Kasım 2008. s. 256.

122 Morgenthau, *Secrets of the….,* s. 74-75.

VII. Van'da Amerikan Misyoner Teşkilatının Kuruluşu ve Misyonerlerin Faaliyetleri (1870-1896)

Yrd. Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

1 Çağrı Erhan, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, Ankara 2001, s.70; Erdal Açıkses, Rahmi Doğanay, Amerika'nın Yüzyıllık Ortadoğu Hayali, Chester Projesi, Elazığ 2010, s.5.

2 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", Amme İdaresi Dergisi, XIV/III, Ankara 1981, s.86; Şenol Kantarcı, "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında ABD'nin Rolü", Ermeni Sorunu Pencereden Bakmak ya da Manzaranın Bütününü Görmek, Isparta 2005, s.11.

3 Mim Kemal Öke, Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu ve Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu, İstanbul 1996, s.19.

4 William Strong, The Story of the American Board, Boston 1910, s.20-25.

5 David Brewer Eddy, What Next in Turkey, The American Board Press, Boston 1913, s.57-58; James L. Barton, Daybreak in Turkey, Newyork1908, s.88; Fred Field Goodsell, "Andover Seminary", They Lived, Their Faith, Boston 1961, s.60-61.

6 The Missionary Herald, Vol:16, 1820, s.120-123; James L. Barton, Daybreak, s.120; A. L. Tibawi, American Interest in Syria 1800-1901, Oxford 1966, s.18; Frank Andrews Stone, Academies For Anatolia, Boston 1984, s.27.

7 Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleri ile Anadolu'daki Amerika, İstanbul 1991, s.30-32.

8 David Finnie, Pioneers East, The Early American Experience in the Middle East, Massachusetts 1967, s.37-38; Cyrus Hamlin, "America's Duty to Americans in Turkey", The North American Review, 163/3, (September 1896), s.277; Stone, Academies, s.30. Esra Danacıoğlu, "Anadolu'da Birkaç Amerikalı Misyoner (1820-1850), Toplumsal Tarih, XX, Aralık 2003, s.77; Hamlin, "America's Duty", s.277.

9 Erol Kırşehirlioğlu, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Bedir Yayınları, İstanbul 1963, s.92-96.

10 Strong, The American Board, s.80-85.